

ТАВАРЫСТВА БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ
ІМЯ ФРАНЦІШКА СКАРЫНЫ

Я. СТАНКЕВІЧ
пры ўчастыці Ант. Адамовіча

МАЛЕНЬКІ
МАСКОЎСКА-БЕЛАРУСКІ
(КРЫВІЦКІ)
СЛОЎНІЧАК
фразэолёгічны і прыказкаў
ды
прывітаньні, зычэньні і інш.

3-е выданьне

Менск
«Навука і тэхніка»
1992

**ББК 81.2 Бел-4
С 76**

Друкунца па выданні:

Станкевіч Я. (пры ўчастыю Ант. Адамовіча). Маленкі маскоўска-беларускі слоўнічак фразэолёгічны і прыказкаў. 2-е выд. Ню Ёрк: Крывіцкае Навуковае Тав-ва Пр. Скарыны, 1953. 20 с.

з дадаткамі з выдання:

Станкевіч Я. (пры ўчастыі Ант. Адамовіча). Маленкі маскоўска-беларускі (крывіцкі) слоўнічак фразэолёгічны і прыказкаў ды прывітаныні, зычэнні і інш. Менск: Выд-ва Падручнікаў і Літаратуры для Моладзі ў Менску. 1944. 151 с.

Укладаньне Зыміцера Санько

Пасъляслоўе Вінцука Вячоркі

Имя белорусского ученого Янки Станкевича (1891—1976) на протяжении десятилетий было в БССР под запретом, а его книги, спрятанные в спецфондах, были недоступны читателям. Настоящее издание адресуется широкому кругу людей, заинтересованных в возрождении белорусского языка. Печатается с сохранением авторского правописания.

4602030000—063
С Зак. выд. 92
М 301(03)—92

© Укладаньне. З. Санько,
1992

© Пасъляслоўе. В. Вячорка,
1992

ISBN 5-343-01322-8

ПЕРАДМОВА

Прыказі (прыказкі) не даслоўна перакладаюцца, але адпаведнай прыказкаю, што ёсьць у іншай мове. Падобна-ж і спэцыфічныя фразы. Дзеля таго патрэбны апрычоны слоўнік фразэолёгічны і прыказаяў. Аўтар меў наўвеце ня ўсі прыказі маскоўскія, але адно тыя, што некаторыя Беларусы сяды-тады ужываюць — дык-жэ дзеля таго, каб, прыпомнеўши ім адпаведную прыказку ці спэцыфічную фразу крывіцкую, адвучыць ад ужывання маскоўскае. Ведама, і з гэтага гледзішча слоўнічак далёка ня поўны. Галоўная прычына гэтага ў ненармальных варунках ваеннага часу, калі нельга дастаць ані патрэбных кнігаў, ані часта на'т собскіх запісаў. Спадзяюся за якісь час, мо' ў лепшых варунках, выдаць большы слоўнік фразэолёгічны.

Разам із маскоўскімі пададзена колькі прыказкаў царкоўна-славянскіх.

Перакладзена тутка і колькі прыказкаў лацінскіх, бо іх такжэ ў нас ужываюць, а немагчыма было выдаваць асобнага слоўнічка лацінскіх прыказаяў. Лацінскія прыказкі разъмешчаны за маскоўскімі ў парадку лацінскага альфабету.

Ля беларускіх прыказкаў і звычайных фразаў паказана, дзе яны запісаны, або скуль, з якога друкаванага матар'ялу, узяты, выпісаны. Калі ў друкаваным матар'яле паказана месца запісу, дык і мы, побач із друкаваным жаралом, падаем, скуль паходзіць фраза, надрукаваная ў гэным жарале. Прыйклад: Н. (Чч. 107). Гэта значыць, што прыказка ўзята з балоны 107 кніжкі Чачотавай, а туды яна лучыла будучы запісаны ў Наваградчыне. Калі просьле прыйкладу фразы на якое-колечы слова падана два ці колькі месцаў запісу, дык першае месца датычыць прыйкладу і фразы, а засталыя толькі выяснянай прыкладам фразы.

Ведама, фразы, прыказкі і інш. пашираны ня толькі ў месцу іх запісу, але шмат шырэй, звычайна па ўсёй Беларусі.

Месца запісу паказана дзеля гэткіх увагай:

а) Гэтага вымагае насуковы запіс і навуковае выданье матар'ялу;

б) У нас ё людзі, ад каторых, з прычыны іх малога веданьня беларускае мовы або злое волі, часта можна пацуць: «Выдумана!», «Ня кажуць!», «Нідзе ня чуваць!». Дык, тарнуючыся да варункаў, і дзеля гэткіх людзёў, паданы месцы запісаў.

Лучыла колькі фразаў, агульна пашыраных і ведамых, але без абазначаньня месца запісу. Так яны і паданы.

Усё — і прыклады із старых памяткаў — пададзена подле цяперашняга правапісу.

Аўтар

У Менску, 9. VII. 42 г.

ПЕРАДМОВА ДА 2-ГА ВЫДАНЬНЯ

Гэты слоўнічак аўтар быў здаўшы да друку выдавецтву ў Менску ўлетку 1942 г., але надрукаваны ён быў, разам із разглядам некаторых слоўных групаў, ажно ў чырвіні 1944 г. Дарма што гэта быў час адыходу нямецкага і надыходу расійскага войска, выдавецтва і т. зв. Беларуская Цэнтральная Рада, ад каторай выдавецтва залежыла, малі поўную магчымасць забраць калі не надрукаваныя кніжкі, то прынамсі матрыцы слоўнічка. Але яны гэтага не зрабілі. Дзеля таго захаваліся толькі маіх колькі экзэмпляроў аўтарскіх.

Перад зданьнем цяпер у друк другім наваротам, аўтар маў сумлевы, ці варта друкаваць такі маленькі слоўнічак. Але разважыў, што варта. І маленькі слоўнічак дасць адпаведную да свае велічыні карысць. Апрача таго, можа ён заахвоціць іншых зьбіраць (запісаваць, выпісаваць) арыгінальныя беларускія фразы, каб прыгатаваць вялікі фразэолёгічны слоўнік беларускі, да каторага гэты маленькі будзе часткаю гатовага матар'ялу. А фразэолёгічны слоўнік нам вельмі патрэбны. Кажная мова розніца ад іншых моваў ня толькі сваймі словамі ды іх фонетычнымі й граматычнымі хормамі, але таксама сваесаблівымі, неперакладанымі даслоўна на чужыя мовы фразамі.

Аўтар

У Ню Ерку. Студзень 1952 г.

СКАРАЧЭНЬНІ

МЯСЦОВАСЬЦІ

Ар.— сяло (весь) Арлянты, Краўскіе вол. Ашмянскага пав.

Аш.— Ашмянскі павет.

Барн.— Баранавіцкі п.

Барс.— Барысаўскі п.

Бр.— Браслаўскі п.

Буда — местачка Буда (Будслаўе) Вялейскага п.

Вал.— Валожынскі п.

Вял.— Вялейскі п.

Вяліс.— Вяліскі п.

Віл.— Віленскі п.

Вк.— Ваўкавыскі п.

Войш.— сяло Войштавічы Вішнеўскае вол., Валожынскага п.

Доры — сяло Доры, Піршайская вол., Валожынскага п., запісы зроблены ў Н. Арсеневай.

Др.— Дрысенскі п.

Заўшыцы — с. Заўшыцы, Вязыненская вол., Слуцкага п., запісаны ад П. Жарскага.

Дз.— Дзісенскі п.

Іг.— Ігуменскі п., падаў Ант. Адамовіч.

Імсь.— Імсьціслаўскі п.

Л.— Лідзкі п.

Лпл.— Лепельскі п.

М., Язь., Ч., Ст., Дз.— Мікалаеўская, Языненская, Чэрская і Стапанпольская вол., Дзісенскага п.

Міх.— с. Міхалкавічы, Лагойскага раёну Менскага п.

Мл.— Маладэчанскі п.

Мн.— Менскі п.

Н.— Наваградзкі п.

Нзб.— Навазыбкаўскі п.

Пархв.— Пархвенава ля Докшыцаў Вялейскага п.

Пц.— Полацкі п.

Ск.— Сакольскі п.

Сл.— Слонімскі п.

Ст.— с. Старына Сымілавіцкага раёну Ігуменскага п.
Прыклады выпісаныя з «Краёвага слоўніка Чэрвеншчыны» М. Шатэрніка.

Сц.— Слуцкі п.

Съв.— Сьвянцянскі п.

Съп.— с. Сыпягліца, Вішнеўская вол., Вялейскага п., сло-
вы паданы др. В. Тумашом.

Укр.— Укропава, Палачанская вол., Маладэчанскага п.

ПАЯСЬНЕНЬНІ

адз.— адзіночны

гл.— глянь

зб.— зборны

зъм.— зъменшаны, зъмяншальны

кр.— крывіцкі, беларускі

л.— ліст

м.— места, местачка

м.— маскоўскі

п.— польскі

пр.— прыраўнуй

пркл.— прыклад, прыкладам

прн.— пераноснае значанье

с.— сяло

ск.— дзеяслоў скончанага трываньня

тм.— там-жа

ЛІТАРАТУРА

Аль кіт., Аль кітаб — Аль Кітаб Крывіцкага Музэю Ів.
Луцкевіча ў Вільні.

Ант.— павесьць «Антон» Максіма Гарэцкага.

Вел.— Куз.— И. Кузмин: Материалы для изучения гово-
ров Велижского у. («Известия по рус. яз. и сл.» 1930.
III. 1).

Гсл.— Максім Гарэцкі: Невялічкі беларуска-маскоўскі
слоўнік. Вільня, 1921.

Дуб.— з твораў паэты Вал. Дубоўкі.

ЗСД.— Зарэцкі М.: Сыцежкі-дарожкі.

ДзД.— Максім Гарэцкі: Дзве душы.

Ксл.— Қасьпяровіч М.: Краёвы слоўнік Віцебшчыны,
1927.

ЛБ.— Federowski M.: Lud Białoruski, IV.

ЛНЧ.—Лынькоў М.: На чырвоных лядах.

МА.—Менскія акты, выпуск першы. Менск, 1931.

Марц.—з твораў В. Дуніна-Марцінкевіча.

НЗ.—павесьць «Нядоля Заблоцкіх» Калюгі.

Нк.—Нікіфароўскі (з ягоных запісаў этнографічных у Віцебшчыне).

НкП.—Полупословицы и полупоговорки, употребляемые в Витебской Белоруссии. Посмертный труд Н. Я. Никифоровского («Записки с.-з. отд. имп. рус. геогр. о-ва, кн. 2, 1911»).

Нсб.—Сборник Белорусских пословиц, составленный И. И. Носовичем. Пецярбург, 1874.

Нсл.—Беларускі слоўнік Насовічаў.

ПНЗ.—Полевой: О языке населения Новозыбковского у.

Ром.—Беларускі зборнік Раманава.

РСБ.—Расторгуев П.: Северско-белорусский говор.

СК.—Казкі Сяржптуоўскага (запісаны ў Случчыне).

Стт.—Статут Літоўскі 1588 г. у перадруку І. Лаппы.

Коўня, 1938.

Шсл.—Шатэрнік М.: Краёвы слоўнік Чэрвеншчыны.

Менск, 1929.

Чч.—Czeczoł J.: Piosnki wieśniacze z nad Niemna i Dźwiny.

Цыфры ўсюды паказуюць балоны, з выняткам ЛБ., дзе паказуюць нумары прыказкаў і фразаў.

I. ФРАЗЫ

Абсолютно весь, абсолютно все и т. д.— **Увесь чыста, усё чыста** і г. д. Ар., Іг.

Бог на помощь!— **Памажы Божа!** Ар.; Іг.

Большое дело!— **Вялікае сьвята!** Ар.

Броситься бежать — **Пусьціца ўцекі.** Ар. **Пусьціца наўцекі.** Ар.; Гушча («Полымя», III—IV, 10).

В этом году, в текущем году — 1) **Сёлета,** Ар.; Іг.;

2) **Сяголета,** Іг.; 3) **Сягалета,** Вал.; Вял.; Мл.

В прошлом году — **Летась,** Ар., Іг.

В первых числах месяца — **Першымі днямі месяца.**

В последних числах месяца — **Апошнімі днямі месяца.**

В зависимости от — **Як да.** В зависимости от вкуса — одному нравится, другому нет — **Як да смаку — аднаму падабаецца, а другому не.**

Вслепую — **Безвач,** Іг.

В то время как — 1) **Тымчасам як;** 2) **Тым-жа часам;** 3) **Тым часам-жа.** Ему жилось хорошо, в то время как брат его совершенно опустился — **Ён меўся добра, тымчасам як (тым-жа часам, тымчасам-жа)** брат ягоны чыста заняпаў, Іг.

В том-то и дело — **To-ж ба то,** Іг.; Ар.

В ус не дую (не дуешь, не дует и т. д.) — **Не шманаю,** Ар., Іг. **Пазіраў на пана Цыбульскага, што вось ні аб чым не шманае,** Лынькоў («Сустрэчы» 162).

В шутку — **На съмех.** Я в шутку сказал — **Я на съмех сказаў,** Вк. (ЛБ. 7371).

Вделать дверь, окно — **Прысадзіць дзъверы, акно.** НкП. 150.

Велика вещь! — **Вялікае сьвята!** Ар., гл. «**Большое дело!**»

Войти в расположение — **Убіцца у ласку,** Іг.; Ар.

Волею-неволею — 1) **Хоцькі-няхочькі,** Іг.; 2) **Хоця-няхочя.** **Хоця-няхочя,** а давядзеца неяк ёй перадаць, ЗСД. 84.

Вот действительно! — Атож але! Вк.

Впялить глаза — Узорыцца, Заўшыцы; Л.

Да будет так, как Богу угодно — Няхай так будзе, як Богу падабаецца, Вк (ЛБ. 1029).

Да здравствует! — Хай (няхай) жыве!

Делать свод (в печи, в погребе и под.) — Скляпеньне рабіць, звадзіць, НкП. 151.

Делать уборку (в домашнем обиходе) — Аглюдацца. Паедзэм пад вечар, а не — то заўтра раніцою, — так скажу ды пайшоў ён аглюдацца. Скончыў vogлядку Юстап — перасьціхла і мяцеліца. (НЗ 37). Шмат vogлядкі ў хаце: пакуль агледзішся, дык і на поле ісьці пары, Ар.

Держать слово — Пры слове стаяць. Хто каму што прырачэ, пры слове стаяць. Аль кіт 36 б 16; Заўшыцы.

Доброго утра! — Дабрыдзень! Вял., Іг.; Імсь.

До свидания! — 1) Заставайся здароў! Заставайцесь здаровы! Іг.; Ар.; 2) Бывай здароў! Бывайце здаровы! тм.; 3) Да пабачаньня!

Драть перья (для подушки, пуховика) — Пер'е скубсьці, скубаць, Ар.; НкП. 148.

Ежегодно — Што году, Іг.

Ежедневно — Што дня, Іг.

Ежемесечно — Што месяца, Іг.

Ежеминутно — Што часіны, Іг.

Еженедельно — Што тыдня, Іг.

Ему-то — Дыкжэ яму. Ар.; Іг.

Заделывать в пирог начинку — Крыпаць пірог, НкП 147. Пирог с начинкой — крыпаны пірог, з накрыпкаю, тм.

Зажаривать яичницу — 1) Смажыць яечню, НкП 147; 2) Қалі на малаццэ, дык пражыць яечню, тм.

Зажаривать мясо — Смажыць скароміну (ялавічыну, птушкі, каўбасы), НкП. 147.

Заморить червяка — Прагнаць першы голад, Ар.

Запекать мясо (в горшке, плошке) — Пражыць скароміну, НкП 147.

Запивать, запить (водою, молоком и пр.) — Праганаць, прагнаць (вадою, малаком і інш.). Прагані бульбу, кашу малаком, Ар. Прагані хлеб вадою, масъленкай, тм.

Здравствуй! Здравствуйте! — 1) Дабрыдзень! Вял.; Імсь. (калі нараніцы або ўдзень) і дабрывечар! тм. (калі ўвечары); 2) Дабраслаў! Барс.; Лпл.

И надо же было; и угораздило — І собіла-ж. І собіла-ж нам наскочыць на іх. Лынъкоў («Сустрэчы»). Пану

собіла зручна прадаць колькі вагонаў заляжалага сукна, тм. 114. Собіла-ж яму аддаць гэтыя тры залатоўкі, тм. 116. Собіла-ж Юстапу на такі благі час ды з такім смачным мясам... якраз лучыць, НЗ. 30.

Иди к чорту! — Ідзі у балота! НкП. 148.

Идти навстречу — 1) Пераймаць, Ар.; Чч. 66.; 2) Ісьці на пярэймы, Ар.; Н. (Чч. 86).

Изнууряться работою — Жыльле выцягаваць, НкП. 154.

К будущему году — Да налецьця, Іг. Бульбы ня стала да налецьця, Ант. 43.

К слову пришло — З гаворкі вышла. Ар.

Кстати говоря — Да слова кажучы. Шсл. Да слова кажучы і ты варт нечага. Ст.

К черту на кулички — За съвет. Ар.; Дз.

Как говорится — Казаў той, Вял.; Іг.

Как ни в чем не бывало — Як ніколі нічога, Іг.

Как поживаешь, поживаете? — Як маешся, маецеся? Ар.; Іг.

Как следует — Як мае быць, Ар.; Іг.

Как угодно — 1) Як хаця, Іг.; 2) Як хоця. Можна яе караціць, даўжыць як хоця, ЗСД, 182.

Как-то — Якайсь, якайся, неяк. Как-то так он сделал — Неяк гэтак ён зрабіў, Ар.; Іг.

Какое тебе (ему, вам и т. д.) дело? — Што табе (яму, вам і інш.) за дзела? Ар.

Какой-то — 1) Якісъ, якісъці, Іг.; 2) Нейкі. Якісъці пан ехаў, Доры.

Какой угодно — Які хаця, Іг.

Кастрировать (коня, быка, борова) — Лягчаць, ск. вылягчаць, пакладаць, ск. выпакладаць (жарабца, быка, кнура), Ар.

Кататься (на коньках, санках) — Коўзацца, Н. (Чч. 80); Доры; Іг. Дзеци коўзаюцца на санках, Доры.

Клевать зерна (о птицах) — Дзяўбаць зерняты, НкП. 150. На съмех кажацца і ў дачыненъні да людзёў: чалавек дзяўбае яду, гарэлку, тм.

Когда-то — 1) Калісъ, калісъці, Доры; Іг.; 2) Некалі Ар.

Колотить вальком (на озере, реке) холст, белье — Пярыць палатно, хусьце, Ар.

Колоть дрова — Біць дровы, Ар.

Кому-нибудь — Қаму колечы, Доры.

Кому угодно — 1) Қаму хаця, Іг.; 2) Қаму хоця. Лес

раздаюць каму хоця, ЗСД. 237.

Который час?— **Колькі гадзінаў?**

Куда глаза глядят — 1) За вачыма. Идти в свет, куда глаза глядят.— Ісьці ў съвет за вачыма. Пойду, куда глаза глядят — Пайду за вачыма, Ск. 2) Перад сабой.— Куды ідзеш?— Перад сабою, Доры.

Куда угодно — 1) Куды хаця, Іг.; 2) Куды хоця. Можа хадзіць куды хоця; ЗСД. 245.

Куда-то — 1) Кудысь, кудысьці, Іг.; Доры; 2) Некуды, Ар.; Іг.

Лишиться чувств — **Замлець,** Іг.; Ар.; Доры.

Ломиться в открытую дверь — **Біцца ў вадчыненая дзъверы,** Ар.

Любай — **Які любя,** Ар.

Мгновенно — **Як слова мовіць,** Вк. (ЛБ. 7446). Як слова мовіць, мне ся здала так, Аль кітаб; 2) **Як га.** Войш.

Межу прочим — **Між іншага.**

Межу тем — 1) **Тымчасам,** 2) **Тымчасам-жа,** 3) **Тым-жа часам.** Мало сделано, а между тем много следует сделать — **Мала зроблена, а тымчасам (тым-жа часам, тымчасам-жа) шмат трэба зрабіць;** 4) **Прымеж таго.** Прымеж таго ён уцёк, Нсл. 505.

Метко сказано — 1) **Сказаў, як звязаў,** Ар.; 2) **Сказаў ,як уцяў,** Доры.

Мурлыкаць — 1) **Весьці курну,** Ар. **Кот курну вядзе,** тм. 2) **Пяяць хурну,** НкП 150. Қажаца вылучна аб катох.

На всякий случай — **Дзеля ўсяго дзеля,** Ар.

Набивший руку — **Навытырыўшыся,** Нк.

Набить руку — **Навытырыца,** Нк.; М., Язъ., Ч., Ст. Дз.

Набить оскомины — **Нагнаць аскомы,** Ар.; Доры; Іг.

Набитый дурак — **Чысты дурань,** Ар.; Доры; Іг.

Навестить больного — **Даведацца хворага,** Ар.; Доры. **Даведаешся цёткі другім разам,** Ант. 77. **Домна! даведацца цябе** (хворую — Рэд.) прыйшлі, тм. 125.

Навещать — **Давядца,** Ар.

Настилать пол — **Масьціць** (хату і інш.).

Настилать потолок — **Століць** (хату, съвіран і пад.), НкП.

Начать держать себя независимо — 1) **Паняць волю,** Чч. 66; 2) **Паняць сваю волю,** Доры. **Твая жана Кацярына сваю волю паняла,** твае коні вараныя пазаежджавала (з нар. песні), Войш.

Не поминайте лихом — Не ўспамінайце благім словам, Ар.

Неважно — 1) Такой бяды, Ар.; Іг.; 2) Малой бяды, Ар.; Іг.

Несмотря на — 1) Дарма што. Несмотря на осень, было тепло, как летом — Дарма што восень, а было ѿпла, як улетку, Іг. Разумны поп быў, дарма што піў, Ант. 32; 2) Не зважаочы. Не смотря ни на что, он вышел из дома — Не зважаочы ні на вошта, ён выйшаў з дому, Іг.

Нет ничего удивительного — Няма дзіва, Ар.

Ни зги не видно — 1) Цёмна, хоць коль вочка. Багушэвіч; 2) Цёмна, хоць вока выкалі, Іг.; Ск.; Доры.

Носить (одежду) повседневно — Насіць паштадзень, Ар.

Обратить (обращать) внимание — 1) Узяць (браць) увагу. Надо обратить внимание на это — Трэба узяць увагу на гэта. Не обращай на него внимания — Не бяры на яго ўвагі; 2) Мець увагу. А дзядзька браў блінцом спавагу, бо на Міхала меў увагу, «Новая зямля». Маючы на Вінцэнтага за яго беднасць лепшую ўвагу, зойдзем да Юстапа, НЗ. 8.

Одеть узду — Забротаць, НкП. 150.

Одно удовольствие — Любата адна. Ар.

Одолеть (исполнить, закончить) работу — Адужыць, здужыць работу, рабоцінку, НкП. 148.

Оказывать помощь — Даваць помач, Ар.; Войш. Тым непрыяцелям помач даваў, Стт. 67-5.

Она-то (и под.) — Дыкжэ яна (і пад.) Ар.; Іг.

От него-то — Дыкжэ ад яго, Ар. От него-то и принуждены были защищаться — Дыкжэ ад яго і мусілі бараціца.

Перебиваться кое-как — Мадзець, Вел.— Куз. 197.

Переменять, переменить бревна при ремонте строения — Ператрасаць, ператрэсьці, перасыпаць, перасыпаць хату, хлеў, пуню і інш. НкП. 152.

Подавно — 1) Пагатове, Ар.; 2) Пагатовю. А есьлі катораму народу ўстыд праў сваіх ня ўмеці, пагатовю нам, Стт. 17.; 3) Пагатоў Іг.

По мне — Па дзеля мяне, Ар. По мне, что хотите делайте — Па дзеля мяне, што хочаце рабеце, Ар.

Поджаривать искрошенное сало — Скваркі скварыць, Ар.; НкП. 147.

Пожалуйста — Қалі ласка, Ар.; Іг.

Понукать к работе — Прыганяць да работы, Ар.

Посетить кого — **Даведацца да каго**, Ар.; Доры. Чаму да нас ніколі даведацца ня прыйдзеце? Доры.

После того — **Патым таго**. Вел.-Куз. 188.

Пошел несолено хлебавши — **Пайшоў, як мыла зьеўшы. Пайшоў, як пабіты сабака**. Ар.

Придти в себя — **Агоўтацца, Іг.**; Доры.

Придти в чувство — 1) **Адыйсьці, Іг.**; Доры; 2) **Ачунець, Буда**.

Приносить пользу — **Даваць карысьць, Войш.**; Ар. Крова приносит пользу человеку — **Карова дае карысьць чалавеку**.

Приятного аппетита! — **Сыць, Божа!** Ар.; Доры; Іг.

Разве это впервые? — **Ці гэта пяршыня?** Ар.; Іг. Гэта яму не ўпяршыню, Доры.

С иголочки — **Як з голкі зьняты, Вк.** (ЛБ. 2904).

Сделать одолжение — **Зрабіць ласку**, Ар.; Доры; Іг.

Сего ради — **Дзеля гэтага. Дзеля таго, Ар.**; Войш.

Слава Богу! — **Дзякую Богу!** Доры.; Іг. **Дзякую Богу, дождж пайшоў**, Ар.

Слава Тебе, Господи! — **Дзякую Табе, Божа!** Ар.; Доры; Іг.

Слово в слово — **Слова ад слова. Рачыў расказаці** тыя дастамэнты слова ад слова да кніг сваіх гаспадарскіх упісаці. Л. Вял. Кн. 1571 г. (Пташицкій.: Кн. Пуз. 58). **Ліст... слова ад слова так ся ў сабе маець**. Л. 1633 г. (тм. 76).

Служить обедню — **Імшыць, Войш.** (ужываецца звычайна ў дачыненію да каталіцкае царквы).

Смотря по — **Як да. Як да чалавека — адзін пусьціць, а другі й ня пусьціць, Іг.**; Доры.

Снискать расположение — **Убіцца ў ласку**, Іг.; Ар.; Доры.

Совершенно весь, совершенно все и т. д.— **Увесь чыс-та, усё чыста і г. д.** Іг.; Ар.; Доры.

Совершенно ничего — 1) **Анічога, Доры.**; Іг.; Ар.; 2) **Нічагусенькі, тм.**; 3) **Ані, тм. У кішані анічога, ДзД 67.** Совершенно ничего нет — **Анічога няма (нічагусенькі няма, ані няма)**, Доры.; Іг.; Ар.

Совершенно никого — 1) **Анікога, Ар.**; Войш.; Доры.; Іг.; 2) **Нікагусенькі, тм.**; 3) **Ані, тм.**

Спокойной ночи! — **Дабранач!** Імсь; Доры; Іг.; Вк. (ЛБ. 10043).

Стало быть — **Знакам тым, Іг.**

Стать на дыбы (о лошади) — **Стаць дубам. Міх.**

Стаць дубка. Ар.; Міх. **Конь стаў дубам.** Міх. **Сабака,** конь стаў дубка. Міх.; Ар.

Стирать белье — **Мыць хусьце,** Войш.

Стирка белья — **Мыцьцё хусьця,** Войш.

Столько времени (прошло)!— 1) **Ня цеперся!** **Вось пасьцялі** ды **кладзэмся спаць:** ужо ня цеперся, НЗ. 32; 2) **Ці цеперся!** Ар.; Іг.

Столько-то — **Толькі і толькі.** Выдача завтраков производится в столько-то часов — **Сьнеданьні выдаюць у толькі і толькі гадзінаў.**

Так Богу угодно — **Так Богу ўпадабалася,** Вк. (ЛБ. 849).

Так и быть — **Такой бяды,** Ар. Давай же закурю, так и быть — **Дай-жа закуру, такой бяды.**

Так сказать — **Казаў той,** Іг. **Жывое, Богам створанае хараство, казаў той,** ДзД. 170.

Так-то — 1) **Дыкжэ гэтак,** Доры.; Ар.; Іг. Так-то было сделано — **Дыкжэ гэтак было зроблена.** 2) **Так і так.** Іг.; Доры., Ар. С ним так-то поступили — **Зъ ім зрабілі так і так.**

Таким образом — 1) **Такім парадкам,** Вк. (ЛБ. 5844); 2) **Гэт'кім парадкам;** 3) **Гэн'кім парадкам.**

Такой-то — **Такі і такі,** Іг.; Ар.

Тем паче — 1) **Пагатове,** Ар.; 2) **Пагатовю.** А есьлі катораму народу ўстыд праў сваіх ня ўмеці, пагатове нам, Стт. 17; 3) **Пагатоў,** Іг.

Тише иди, едь — **Памалу йдзі, едзь,** Іг.; Ар.

То и дело — 1) **Абярняся,** Ар.; 2) **То ба то,** Іг. **То ба то нурцууюць вочы ў прасторах,** Дуб.

Тогда как — 1) **Тымчасам як;** 2) **Тымчасам-жа;** 3) **Тымжа часам.** Он высок, тогда как его родители были малого роста — **Ён высокі, тымчасам (тым-жа часам, тымчасам-жа) бацькі ягоныя былі малога росту,** Іг.

Тогда-то — **Тады й тады,** Іг.; Ар.

Трынь-трава — **Ані шум баравы.** Іг.

Убавить спеси — **Рогі пазьбіваць.** Нсл. 454.

У черта на куличках — 1) **За съветам,** Ар.; 2) **Проці ліха на узгорачку,** Іг.

Унаследовать недвижимость — **Улезьці у сваю вячнінку, у бацькаўшчыну (бацькаўшчынку),** НкП. 151.

Упасть в обморок — 1) **Замлець;** Ар.; Іг., гл. «Лишиться чувств». 2) **Абамлець,** Заўшыцы.

Утолить жажду — **Прагнаць смагу, смажку,** Ар.; Дз.; НкП. 145.

Утолять жажду — **Праганяць смагу**, Ар.; Дз.; **Гавару́шы трэба-ж**, як тое кажуць, смагу праганяць, Ант. 12.

Хлеб да соль! — **Сыць, Божа!** Ар.

Хлебосольничать, принимать гостей — **Станавіць**, развадзіць **сталы**, НкП. 152.

Черт возьми! — **Чорт яго бяры!** **Каб яго чорт!** **Каб яго немач!** Ар.; Доры.

Что касается — 1) **Што да;** 2) **Як на.** Что касается меня, мне все равно — **Што да (як на) мяне**, дык мне ўсё **роўна**, Іг.

Что угодно — 1) **Што хая,** Іг.; 2) **Што хоця.** Гатоў **быў зрабіць што хоця**, ЗСД, 219; 3) **З** пытаньнем — **Чаго трэба?** Іг., Ар.

Чтоб ты пропал! — 1) **Каб ты спрогся!** Н. (Чч. 91); 2) **Каб ты спруціўся!** Іг.; 3) **Каб ты здох!** Іг.; Ар.

Я (ты, он и т. д.) прав — 1) **Мая** (твая, ягоная і г. д.) **праўда**, Ар.; Іг.; 2) **Я добра кажу, ты добра кажаш і г. д.** Ар.; Іг.

Я (ты, он и т. д.) удовлетворен — **Досьць стала жаданню майму (твайму і г. д.).** Аль кітаб 122 а 3.

II. ПРЫКАЗКІ

Аще враг твой алчет, ухлеби его — **Пірагом заткні горла злосыніку.** Нсб. 127.

Бить баклуши — 1) **Байды біць.** Нсб.; 2) **Брынды біць.** Нсб. 8; 3) **Лынды біць.** Л.; 4) **Бібікі біць.** Вк. (ЛБ 558).

Бог то Бог, но не будь и сам плох — **Божа памажы, а ты, дурню, падбяжы.** Геранёны Л.

Бог видит, кто кого обидит — 1) **Бог не цяля, бачыць круцяля.** Войш.; Ант. 101.; Іг.; 2) **Бог не цяля, знае круцяля.** Ск.; Вк. (ЛБ. 4022).

Бог не выдаст, свинья не съест — **Калі Бог не папусьціць, сьвіньня ня ўкусіць.** Нсб. 62.

Бодливой корове Бог рог не дает — 1) **Ведаў Бог, што ня даў сьвіньні рог, яна-б увесь съвет пабала-б.** Войш.; 2) **Каб сьвіньні рогі — нікому-б ня было дарогі.** Дз.

Будет и наше время — 1) **Будзе і на нашым рынку кірмаш.** Ар.; 2) **Будзе і на нашай вуліцы сьвята,** Ар.; 3) **Заглянє сонца і ў наша аконца.**

В тихом омуте черти водятся — 1) **Ціхая сьвіньня глыбака рые.** Свв.; Іг.; 2) **Малое дзерва ў карэнъ расьце.** Л.; 3) **Хто ціха ходзіць, той густа месіць.** Н.

В чужое просо не суй поса — 1) **Калі ня п'юць, то і ня дзякуй.** Ар.; 2) **Дай спакой рэчы такой, то суседская спра-ва.** Вк. (ЛБ. 5617).

Век живи, век учись — Будзем вучыцца, пакуль съмерць лучыцца. Войш.

Велика Федора, да дура — Вырас да неба, а дурань як трэба. Ар.; Іг.

Взялся за гуж — не говори, что не дюж — 1) **Калі ўлез у дугу — не кажы не магу.** Іг.; 2) **Калі ўзяўся за гуж — не кажы, што ня дуж.** Ар.

Видит око, да зуб неймет — 1) **Бачыць карова, што на павеци салома.** Нсб. 13; 2) **Смачны жабе гарэх, але зубоў Бог ня даў.** Л.; 3) **Бачыць вока, але ляжыць высо-ка.** Вк. (ЛБ. 8824).

Все люди, как люди, один черт в колпаке — **Усі бабры дабры, адна выдра — ліха яе бяры.** Нсб. 17.

Всюду хорошо, где нас нет — 1) **На Падольлю пірагі на кольлю, а мы прыйслі і там іх не знайслі.** Вк. (ЛБ. 5533); 2) **Там добра, дзе нас няма.** Ар.

Всяк молодец на свой образец — **Усякі гад на свой лад.**

Всяк по своему с ума сходит — 1) **Што галава, то розум.** Войш.; 2) **Як хто хоча, так па сваім бацьку плача.** Войш.; 3) **Спасеньніку рай, шалёнаму поле.** Ант. 15; 4) **Вольнаму воля, шалёнаму поле.** Іг.

Глаза видали, что покупали — **Бачылі вочы, што куплялі** (бралі), а цяпер плачце, хоць павылазьце. Вк. (ЛБ. 8823).

Гол, как перст — **Гол, як кол.** Ар.; Нсб. 26.

Головой стены не прошибешь — **Галавою муру не праб'еш.** Вк. (ЛБ. 2566).

Голодной куме хлеб на уме — **Што каму на ўме, той тое даўбе.** Ар.

Два сапога — пара — 1) **Абое — рабое.** Ар.; 2) **Адным возам па піва едуць.** Вк. (ЛБ. 8981); 3) **Усе чэрці аднэй шэрсьці.** Ск. (ЛБ. 1708).

Десятая вода на киселе — 1) **Пень гарэў, а чорт ногі пагрэў, іскра пала і радня стала.** Дз.; 2) **Стрэчнай бабкі родны Хведар.**

До свадьбы заживет — **Пакуль жаніцца — загаіцца.** Ар.; Вк. (ЛБ 9134).

Долг платежом красен — **Як баба да дзеда, так і дзед да бабы.** Нсб. 194.

Дорого, да мило, дешево, да гнило — Таннае мяса сабакі ядуць. Нсб. 161; Вк. (ЛБ. 4839).

Дорого яичко к красному дню — Дождж у пару ўсё роўна, што золата. Н. (ЛБ. 2056).

Дуракам закон не писан — Дурны законаў ня чытае, ды свае мае. Вк. (ЛБ. 2218).

Если-б знал, где упал, то соломинки-б подостлал — Калі-б ведањне, дзе павалішся, валей-бы там сеў. Мл.

Запас пить-есть не просит — Запас бяды не чыніць. Нсл. 178.

Знай сверчок свой шесток — Знай каток свой куток. Іг.

Ищите и обрящете — 1) **Ня шукаючи, ня знайдзеш.** Нсб. 109.; 2) **Хто пытае, той ня блудзіць;** хто шукае, той **знаходзіць.** Іг.; 3) **Хто шукае, той знаходзіць, хто пытае, той ня блудзіць,** так суладжана ў народзе, навучаюць нас **так людзі.** Дуб.

Копейка рубль бережет — Рубель із граша паходзіць. Іг.

Куда конь с копытом, туда и рак с клешней — **I жук, i жаба, i чорт, i баба.** Вк.

Куй железо, пока горячо — Ідзі, пакуль дзъверы ад-чынены, бо потым **ня ўыйдзеш.** Вк. (ЛБ. 3223).

Лаптем щи хлебать — Аборай хлеб **кроіць.** Минск.

Легок на помине — **Цюк — дзяцюк!** Вільня.

Лес рубят, щепки летят — Дзе п'юць, там **i лълюць.** Ар.; Вк. (ЛБ. 6037).

Лошади чужие, хомут не свой — погоняй не стой — **Ni бацька купляў, ni сын едзе.** Л.

Маменькин сынок — **Бабін дурань.** Нсб. 3.

Молодо — зелено — **Маладосьць — усё дурносьць.** Войш.

Мягко стелет, да жестко спать — 1) **На вуснах — мёд,** а на сэрцы — лёд. Іг.; 2) **Мякка съцеле,** ды мулка спаць.

На безрыбье и рак рыба — **На бязълюдзі і дзяк** чалавек. Кажацца на паходове, калі няма людзёў. Нсб. 82.

На Бога надейся, но сам не плошай — 1) **Памажы,** Божа, але й ты не лянуйся, нябожа. Вк. (ЛБ. 4222); 2) **На Бога спадзявайся,** але й сам старайся. Вк. (ЛБ. 7655); 3) **Божа, памажы,** а ты, дурню, падбяжы. Геранёны Л.

На воре шапка горит — **Хто парасё украў,** таму ў вушшу пішчыць. Войш.; Сл., Вк. (ЛБ. 5846).

Назвался груздем — полезай в кузов — **Калі падмеўся грыбом,** то лезь у каробку. Вк. (ЛБ. 3121).

Насильно мил не будеш — **Даганяочы не пацалуешся.** Войш.; Нсб. 36.

Нашла коса на камень — 1) **Чорт на паганага напаў.** Ар.; Іг.; 2) **Пад чорным лесам спаткаўся чорт ізь бесам.** Вк. (ЛБ. 1697).

Не все кату масленица — **Не заўсяды, як на дзяды.** Іг.

Не смейся чужой беде, своя нагряде — **Ня съмейся рабе, будзе і табе.** Вк. (ЛБ. 8021).

Не в один день Москва строилась — **Не за дзень Вільня становілася.** Войш.

Ни жив, ни мертв — **Ні съцяты, ні павешаны.** Ар.

Ни ответа ни привета — **Ні адказу ні прыказу.** Ст.

Овес не по коню — 1) **Не па Юрку шапка.** Ар.; 2) **Гэта краска не для твайго носу.** Войш.

Одним миром мазаны — **Адзін чорт маляваў.** Вк. (ЛБ. 1637).

Оставьте предков вы в покое — **Знаю, што ты з Раю, ды як завуць, ня знаю.** Рай ё сяло Імсьціслаўскага павету. Нсб. 50.

От прибыли голова не болит — **З прыбытку галава не баліць.** Н. (Чч. 114).

От худой птицы худые и вести — **Якая птушка, такія песьні.** Войш.

Пар костей не ломит — **Ад цяплосьці не баляць косьці.** Нсб. 123.

Первый блин комом — **Першы блін сабаку.** Ар.

Пока жирный исхудает, из худого дух вон — **Пакуль із багатага пух, дык ізь беднага дух.**

Поспешишь — людей насмешишь — **Пасьпех — людзём на съмех.** Ар.; Іг.; Вк. (ЛБ. 5911).

Прошел огонь и воду и медные трубы — **Быў на каню і пад канём.** Н. (Чч. 107); Ск. (ЛБ 3919); Іг.

Пуганая ворона и куста боится — **Апёкшыся на маляцце і на ваду студзіш.** Ар.

Пьяному море по колено — **П'яному і козы ў золаце.** Нсб. 142.

Рыбак рыбака видит издалека — 1) **Чорт чарта пазнаў і на піва пазваў.** Войш.; 2) **Савосы госьцяць у самосах.** НкП. 152; 3) **Свой свайго пазнаў і на піва пазваў.** Вк., Ск., Сл., (ЛБ. 7798); Ар.; 4) **Чорт лапці падраў, пакуль пару дабраў.** Барн.

С огня да в полымя — **З агню ды ў прысак.** Ар.

Своя рубашка к телу ближе.— 1) **Кажны съвяты да сябе рукі дзяржыць.** Геранёны Л.; 2) **Кажныя граблі да**

сябе горнуць. Вк. (ЛБ. 2991); 3) **Бліжшая кашуля як сярмяга.** Вк. (ЛБ. 3672); 4) **Кажна какошка пад сябе кошка.** Вк. (ЛБ. 3856).

Семь раз отмерь, а один раз отрежь — **Дзесяць раз мер і то ня вер.** Вк. (ЛБ. 4913).

Слышал звон, да не знает, где он — 1) **Гавораць, гамоняць, ды ня ведаюць, у якой царкве звоняць.** Іг.; 2) **Гавораць, гамоняць, ды ня ведаюць, дзе звоняць.**

Слово не воробей — выпустишь, не поймашь. — **Слова, як птушка — выляціць, то ня зловіш.** Вк. (ЛБ. 7459).

Снявши голову, по волосам не плачут — 1) **Дзе пра-пала кароўка, там няхай і вяроўка;** 2) **Зьеў кароўку, еж і вяроўку.** Л.; 3) **Чорт па тэй траве, калі барану па гала-ве.** Геранёны Л.

Соловья баснями не кормят — **Што па тэй чэсьці, калі няма чаго есьці.** Нсб. 189.

Терпи, казак, атаманом будешь — **Цярпён — спасён.** Н. (Чч. 107); Вк. (ЛБ. 1408).

Тише едешь, дальше будешь — **Памалу едуры, далей будзеш.** Нсб. 128.

У семи нянек дитя без носа — **Дзе нянек многа, там дзіця бязнога.** Іг.

Улита едет, когда то будет — 1) **Чакай, баране, па-куль трава будзе.** Ар.; 2) **Чакай, бабка, лета — сыр зъясі.** Дз.

У страха глаза велики — **У страху вочы па яблыку.**

Утопающий за соломинку хватается — **Хто топіца — за брыту хопіцца.** Іг.

Утро вечера мудренее — **Пераначуем — болей пачу-ем.** Нсб. 126.

Федот, да не тот — **Тая зязюля, але ня так кукуе.** Войш.

Хлеб да вода — молодецкая еда — **Абы хлеб ды вада, то няма голада.** Вк. (ЛБ. 1223).

Худое дело, коли жена не велела — **Благая тая да-мова, дзе вала бадзець карова.** Н. Рудня Вял.

Худой мир лучше добройссоры — **Съвяты спакою, лепі з табою.** Нсб. 198.

Чем богат, тем и рад — **Што душа мае, тым і прый-мае.** Ар.; Войш.

Чем кумушек считать трудиться — не лучше-ль на себя, кума, оборотиться — **Паглядзі, сава, якая сама.** Іг.; Вк. (ЛБ. 7179).

Чин чина почитай, а младший на край — На бок,
грыбок, баравік едзе. Ар.; Нсб. 29.

Что летом ногой приволочешь, то зимой губами подберешь — Што ўлетку ножкаю коп, то ўзімку губкаю хог. Ар.

Что посеешь, то и пожнешь — Кінь прад сабой, знайдзеш за сабой. Ар.; Віл. (ЛБ. 3768).

Это цветки, а ягодки впереди — Гэта яшчэ цьвет, а ягад нет. Вк. (ЛБ. 10308).

Яблоко от яблони недалеко катится — 1) Якое дзерва, такі клін, які бацька, такі сын. Войш.; 2) Які цялеш (пень), такі клін, які бацька, такі сын. Л.

Язык до Киева доведет — Язык Кіева дапытае. Вк. (ЛБ. 3786).

Ambo meliores — Оба хороши — 1) Абое рабое. Ар.; Н. (Чч. 106); 2) Адным возам па піва едуць. Вк. (ЛБ. 8981); 3) Усе чэрці — аднай шэрсыці. Ск. (ЛБ. 1708).

Cave quem nature notavit — Рыжага а крывога бойся, як пса злога. Нсб. 145.

Contra vim mortis, nulla est herba in hortis — Ад съмерці няма зельля. Нсб. 123. Круці, ня круці, а трэ' умярці. Ск.

De mortuis aut bene aut nihil — 1) Пра нябошчыкаў лепі маўчаць. Нсб. 140.; 2) Што зямлёю пакрыта, няхай будзець забыта. Нсб. 188; Вк. (ЛБ. 9332).

Quod licet Jovi, non licet bovi — Что подобает Юпитеру, не подобает быку — Каму за штуку прыймуць, а другому за тое-ж скуро здыймуць. Нсб. 67.

Media via aurea — Средний путь золотой — Не шкадуець, хто серадуець. Нсб. 109.

Par pari gaudet — Равный равному рад — 1) Роўны з роўнага цешыща. Нсб. 144.; 2) Чорт чарта пазнаў і на піва пазваў. Іг.; 3) Свой свайго пазнаў і на піва пазваў. Ар.; Вк., Ск. Сл. (Лб. 7798); 4) Савосы госьцяць у самосах. НкП. 152.

III. ПРЫВІТАНЬНІ І ЗЫЧЭНЬНІ

Сустрекаючыся нараніцы або серадня Крывічане здраваюць адны адных словам «Дабрыдзень!» Казаньне «Добрый раніцы» — маскалізм, бо утворана подле маскоўскага «Доброго утра!»

Сустракаючыся ўвечары здароваюцца словам «Дабрывечар!».

Апрача таго, у Цэнтральнай Беларусі (паветы: Барысаўскі, Лепельскі) Крывічы здароваюць словам «Дабраслаў!»

Вялікую пашану выказуем вітаючы словам «Чалом». Прыклады: «Чалом! чалом! вераб'ю, лятуць к табе госьці, ляці баржджэй пераймаць важных егамосцяў» (з нар. песні).

Ішла Купалка сялом, сялом,
Вітала хлопцаў чалом, чалом
З купальскае песні.
А вы жоначки, вы лябёдачкі,
Чалом вам!
Ці не заляцела наша курачка
Учора к вам?

Ром. VIII, 378.

Чалом, чалом ацец-татулька! Пачатак верша ў «Маяку» 1843 г., т. IX, кн. XVII, разьдз. V, 33.

Палякі здарованыне «чалом!» перанялі ад Крывічоў.

Вельмі часта, незалежна ад пары дня, пры гэтым кажацца: «Як маешся? як маецеся? (= м. «как поживаешься?»).

Развітуючыся, той, што адыходзе, кажа таму ці тым, што застаюцца: «Заставайся (заставайцеся) здароў! (здаровы!)». На гэта адзержуе адказ: «Ідзі (пайдзі, хадзі), ідзеце (пайдзеце, хадзееце) здароў! здаровы! (здаровенькі!) Тыя, што застаюцца, часта скажуць: «з Богам!».

Гэтак Крывічане развітуюцца ня толькі цяперка, але таксама й даўней, прыкладам: Сыну мой, Іса, астанься здароў! а я ужо адыйду. Аль кітаб 96 б. 11.

Растаючыся ўвечары кажуць такжэ узаемна: «Дабранач!»

Разыходзячыся кажуць узаемна адны адным: «Бывай здароў! Бывайце здаровы! (здаровенькі!)», а ўвечары такжэ «Дабранач!».

Вельмі часта «Заставайся, заставайцеся здароў, здаровы! Бывай,— це здароў, здаровы!» скарачаюцца ў вадно «Заставайся,—цеся, бывай,—це!».

Калі растаючыся хочуць адцеміцу жаданыне ізноў пабачыцца, дык кажуць: «Да пабачанья!».

Праходзячы ля працуючых, кажуць: «Памажы, Божа!» на што адказуюць: «Дзякуюй!»

Праходзячы ля сеючых або садзячых, кажуць «Радзі, Божа!» Садзячым хлеб у печ жадаюць: «Вялік падходам!»

Доячым каровы зычаць: «Малочна вам!».

Ловячым рыбу зычаць: «Рыбно вам!».

Пры забіваныні жывёлы і пры рабеныні запасаў наагул просяць Бога: «Судзі, Божа, спажыць у карысці, у радасыці, у добрым здаровейку, судзі, Божа!» НКП. 145.

Пры забіваныні жывёлы жадаюць такжэ: «Пасі, Божа, засталцы!» тм.

Уходзячы на ток (у гумно), съвіран, клець і наагул у які склад, кажуць: «Спары, Божа!» на што таксама адзержуюць адказ «Дзякуй!».

Прыходзячы да ядучых, кажуць: «Сыць, Божа!» на што адказуюць «Просім!».

Прапіваючы дá іншага жадаюць: «Будзь здароў!» («Будзь, Ваша, здароў, здарова!»), на што тыя адказуюць: «На здароўе!» або «Пі здароў!», «Пі здарова!» («Пі, Ваша, здароў, здарова!»)

Падзяку (маск. «благодарность») выказуюць словам «Дзякуй!».

Выбачэньяня просяць (м. «просят извинения, извиняются») словам: «Выбачай, выбачайце!»

Калі хто за аказаную ім ласку, услугу пачуе «Дзякую!», дык ён таксама мае адказаць «выбачай, выбачайце!». Гэта значыць — выбачай, што не ўгадзіў ляпей. Прыклад: — Дзякую вам! — Няма за што, выбачайце! Вк. (ЛБ. 10063).

IV. ВЕТЛЫЯ ЗВАРОТЫ

М. «пожалуйста», п. proszę адказуе крывіцкае «калі ласка».

СПАДАР, СПАДАРЫНЯ

М. «господин», п. rap адказуе крывіцкае спадар; «госпожа», panі — спадарыня; «барышня», рапна — спадарычна.

Калі зварочуемся да мужчын і жанчын разам, дык кажам: спадарства.

Прыклады: Яго спадарства пагібнець а воіства. Ска-

заныне а Сівільле з XV стаг. («Варш. Ун. Изв.» 1898 г.); **Хто есьць спадар?** 1489 г. (Я. Карскі: Рус. диалект. 98). **Спадарыня, соўнца, месяц, ззвездухна, дай крошку хлеба...** Спадарыня, перапёлачка, зорухна, зернетка, дай ложачку дзіцятку варыўца сырога. Баркулабаўскі летапісец (перадрук Е. Раманава, Вільня 1910 г., бал. 39). Гэтак прасілі жанкі ў часе голаду ў Магілеўшчыне. **Спадару Божа, чистая вада твая ачысьці** цела мае грэшнае. Аль кітаб 71 б. 17; **Божа Спадару, я... із пяску ствароны,** тм. 81 б. 2; **Служаць сваім спадаром** (верш Рымшаў у Стт. *).

Пан мае значаныне клясавае і наагул адказуе м. «барин» (а не «господин»), паня — «барыня» (а не «госпожа»), паненка — «барышня».

ВАША, ВАШАЦЬ, ВАШЭЦЯ, САМІ, САМ

Да бацькоў і старших сваякоў шмат дзе ў Беларусі зварочуюцца ў другой асобе множнага ліку, пры гэтым займеннік «вы» апушчаецца, а назоў старшай асобы ставіцца ў клічным склоне, прыкладам: **«Як, тату (дзеду, мама і г. д.) кажаце»** (а ня «кажаш»). Так сама, калі ідзе гаворка пра гэтыя асобы і асабліва, калі хочуць выказаць пашану да іх, дык гавораць таксама ў множным ліку, ужо ў 3-й асобе — **«тата (мама і г. д.) кажуць»** (казалі).

Ужываныне тут адзіночнага л. (**кажа, казаў**) бязъ ён, **яна** адчуваецца таксама як пашана, хоць і меншая.

Казаныне ён, яна, яны на паважаных старших людзёў адчуваецца як некаторае ўлегцыменыне. У гэткіх прыпадках дзеля пашаны трэба ўжываць спакменніка (**мама казала; тата, дзядуля, вучыцель казаў; бацькі казалі, а не яна, ён, яны казала, казаў, казалі**).

Калі зварачаюцца не да бацькоў або іншых старших сваіх, дык ужываецца «самі»: **«Як самі маецеся?», «Добра самі кажаце», «Куды самі ідзяце?»**, і г. д. Гэты-ж займеннік, **«сам, сама»** ставіцца і ў вадзіночным ліку, што даеть адценыне большас пашаны, чымся **«ты»**: **«Як сам маешся?», «Добра сама кажаш», «Куды сам ідзеш?»** і г. д.

Наагул ужываныне «вы» ў дачыненьню да аднае асо-

*) Націск у слове «спадар» гэт'кі: *наз.* спадár, *р.* спадара, *дав.* спадарú, *тв.* спадаром, *м.* аб спадарú, усюды націск на канцы, але клічны склон спадáру (націск на да) — хадзéце сюды, спадáру.

Паходжаныне слова «спадар» гл. піжэй, у слоўных групах.

бы ё маскалізмам. Замест «вы» кажацца также **ваша** да мужчыны і жанчыны або **вашэць** (або «**вашаць**») да мужчыны і **вашэця** да жанчыны. **Ваша**, **вашэць**, **вашэця** скл. гэтак: наз. **ваша**, **вашэць**, **вашэця**, р. **вашэці**, дав. **вашэці**, він. **вашэцю**, тв. **вашэцяй** (ж. род) і **вашэцем** (м. р.), м. аб **вашэці** (ж. р.) і аб **вашэцю** (м. р.). Мн. лік: **вашэці**, **вашэцяў**, **вашэцям**, **вашэцяў**, **вашэцьмі**, аб **вашэцях**.

Прыклады з Нсл. 45: **Вашэцю** пан прасіў к сабе. **Вашэцям** прывёз па гасьцінцу. Аддаў-бы **вашэці**, ды сабе трэба. **Я** **вашаць**, і ты **вашаць**; хто-ж нам хлеба напашаць. Прык.

Прыналежны прыметнік ад «**вашэць**» ё **вашэцеў**, а ад «**вашэця**» — **вашэцін**. Значыцца, замест «**ваш**» у дачыненіню да аднае асобы кажацца **вашэцеў**, калі гэта мужчына, і **вашэцін**, калі жанчына. Прыклады скланенія: тут быў сын **вашэцеў**, дачка **вашэцева**, няма сына **вашэцевага**, дачкі **вашэцевай**, дайце сыну **вашэцеваму**, дачца **вашэцевай**, бачыў сына **вашэцевага**, дачку **вашэцеву**, быў із сынам **вашэцевым**, з дачкою **вашэцевай**, была гутарка аб сыну **вашэцевым**, аб дачце **вашэцевай**. Дапусьцім, спадарыня Наталя мае сына і дачку. Зварочуючыся да яе на «**ваша**» скажам гэтак: Там быў сын **вашэцін** і дачка **вашэціна**; ня было сына **вашэцінага**, дачкі **вашэцінай** і г. д.

«**Ваша**, **вашэць**, **вашэця**» паўсталі з «**ваша міласьць**».

Дзядзька і **цётка** абазначаюць брата і сястру бацькаву і матчыну, а дзяцьмі ўжываюцца так-жа ў дачыненіню да сталых і старых.

ТАЙКА

Тайка і — зъменшаная — **таечка** служыць прыяцельскім ветлым зваротам паміж жанчын у Магілеўшчыне і Чарнігаўшчыне. Як хароши і чыста арыгінальны зварот крывіцкі, ён заслугуе на ўдзяржанье і пашырэнье.

СЯБРА, СЯБРОУКА І ТАВАРЫШ, ТАВАРЫШКА

Сябра ў дачыненію да мужчыны і **сяброўка** ў дачыненію да жанчыны абазначаюць супольніка (м. «**составленник**») або супольніцу і «**колегу**». Гэтак, сябрамі або сяброўкамі будуць тыя, што маюць супольную ці — накш — сябраную маемасьць. Таксама сябры, сяброўкі будуць вучаньнікі або вучыцялі тae самае школы ды

людзі належачыя да таго-ж таварыства, наагул арганізацыі, асабліва палітычнас партыі. У шыршым значаньню ўсі Крывічане — сябры міжсобску, бо маюць адну супольную ідэю --- адраджэнне свайго народу.

Можна быць асабістым праціунікам, на'т непрыяцелем, але адначасна быць сябрам, сяброўкаю, калі маеш супольную маемасць або супольную ідэю, але адно тыя будуць **таварышамі**, **таварышкамі**, што ў блізкіх асабістых дачыненіях прыязных. Можна сказаць, што **таварышам** або **таварышкаю** ёсьць той наш прыяцель або прыяцелка, што, будучы з намі балей-меней аднаго веку, з намі разам, або блізка жывуць, часта сустракаюцца, бываюць у тых самых мясцох — адным словам **таварыства** абазначае суб'ектыўныя асабістыя дачыненіні, а тым часам **сябраўство** абазначае дачыненіні об'ектыўныя.

НЯМА ВЕТЛЫХ ЗВАРОТАЎ ПА БАЦЬКУ

Ветлых зваротаў па бацьку («по имени и отчеству») ў Крывічоў няма і ніколі ня было. Былі калісі назовы сыноў на **-іч**, **-евіч**, **-овіч**. (Ільлініч, Хадасевіч, Пятровіч), але яны ня былі ветлымі зваротамі, а ўжываліся дзеля бліжшага азначанья. Аднак пазней гэтая назовы сталіся прозьвішчамі, замерлі, перастаючы адначасна ўжывацца ў сваёй ранейшай ролі. Замест іх паўсталі іншыя назовы па бацьку, што ёсьцека дагэтуль, але яны так сама ня ёсьць ветлымі зваротамі. Цяперашнія назовы па бацьку ў мужчын маюць звычайна суфікс — **онак** (**-ёнак**) або **анок** (**-янок**), — **анка** (**-янка**) і — **ышка**, — **ішка**. Прыкладам, Васіль Міхневіч мае сына Пётру і дачку Ганну, дык дзеци ягоныя дзеля бліжшага азначанья (у судзе і інш.) запішуць гэтак: **Пётра Васілёнак Міхневіч** (а калі гэта дзяцюк і чалавек несамастойны, дык **Пётра Васілёнак Міхневічык, Міхнеўчык**), а дачку ды яшчэ незамужнюю: **Ганна Васілянка Міхневічанка** або **Ганна Васілішка Міхневічышка**. А калі-б Ганна была замужам, дапусьцім, за Апанасовічам, дык запішуць гэтак: **Ганна Васілянка** (або **Васілішка**) Апанасовічыха.

Прыметы на **-оў**, **-еў** і **-ін**, **-ын** (Пётра Васілёў, Ганна Васілёва, Пётра Хвядосін, Ганна Хвядосіна) ня ё нават назовамі па бацьку, але паказуюць прыналежнасць, яны прыналежныя прыметнікі, бо і парсюк Васілёў і сёвіньня Васілёва, Хвядосіна.

АДРЫСАВАНЬНІ

Адрысуючи камусь ліст, звычайна пішам:

Спадару такому і такому (прыкладам **Паўлу Вайніловічу**); **Спадарыні** такой і такой (прыкладам **Алімпе Вайніловічысе**).

Часта ўжываюцца такжа гэткія адрысаваньні:

Паважанаму (Паважанай), **Вельмі Паважанаму** (-ай), Глыбака, Шчыра **Паважанаму** (-ай) **Спадару** (або **Спадарыні**).

Вялікая пашана выказуецца ў гэткім адрысаваньні:

Яго Міласьці

Спадару (такому і такому),

Яе Міласьці

Спадарыні (такой і такой).

Адрысуюць такжа:

Сябру (**Сяброўцы**),

Паважанаму Сябру (**Сяброўцы**),

Паважанаму (-ай) **Спадару Сябру** (**Спадарыні Сяброўцы**).

Усі вышменаваныя хормы адрысаваньня ўжываюцца ў залежнасьці ад нашых дачыненіяў да таго, каму пішам.

Таксама, залежна ад нашых дачыненіяў да таго, каму пішам, мы зъвернемся да яго на пачатку лісту з гэткімі словамі.

Паважанаму (-ай), **Вельмі Паважанаму** (-ай), Глыбака, Шчыра **Паважанаму** (-ай) **Спадару** (**Спадарыні**);

Дарагому (-ой), **Даражэнъкаму** (-ай), **Дрыжонаму** (-най), **Любаму** (-ай) **Сябру, Сяброўцы** (або зь імям — **Міхалу, Міхне, Ганьне, Ганусі** і пад.).

Заслугуюць на ўзнаўленыне ўжываныя ў старакрыўцкай мове звароты, выказуючыя паshanu, такія, як **Дабрадныя** і **пачэсльвія** нашы мілъя суседзі. Ліст полацкі з 1468 г. (Stang: Urkundensprache der Stadt Pollock 73).

V. ТОЕ-СЁЕ З СЫНТАКСУ

УЖЫВАНЬНЕ ДЗЕЯПРЫСЛОУЯУ і ДЗЕЯПРЫМЕТНІКАУ

Дзеяпрыслоўі абазначаюць спосаб або час і не скланияюцца, а дзеяпрыметнікі скланяюцца як прыметнікі.

У мове крывіцкай ёсьць дзеяпрыслоўі цяперашняга

часу на **-учы (-ючы), -ачы (-ячы)** і мінулага часу на **-шы і -ўши**. Прыклады: Кажучы гэта ён махаў рукою, Мьючыся пырскаў вадою, Чытаўши ён задумляўся, Прачытаўши зачыніў кнігу.

Дзеяпрыметнікі ў мове крывіцкай ёсьць гэткія:

1) **Пасыўныя дзеяпрыметнікі** мінулага часу на **-ны (читаны, казаны)** і **-ты (мыты, біты)** — у поўнай меры ўжываюцца. Прыклады з Стт.: Статут... на сойміках паветавых, на то абранных, папраўлены, 7; Пасланца, за лісты нашымі... да... каго пасланага, забіў 88—15; На сойме элекцыі нашае пад Варшаваю прагляданы, 7; Тот монштук або вудзіла... вынайдзена, 15—15; права съпісавыя маём, 17—1; маець быці ў вязеньню **задзержан** да сойму, 71—15; да рамесніка ручніцы **ненабітыя**, а лукі **неналажоныя** прыносіці вольна, 76—5; урад вінен будзе то выпаўніці... пад прысягаю, на ўрад яго **учыненаю**, 77—15; тую выслугу сваю, ад нас **даную**, усю траціць 84—25; лістоў запаведных, ку крыйдзе аднае стараны **адзержаных**, не павіньні прыймаваці 86—15.

З іншых жаролаў: Выглядае, як пабіты сабака, Ар.; Ляжала **падзертае** хусьце, Ар.; Пераліваецца ўсімі вяскёлкамі колерамі **прамусоленае** крысо **залапленае** адзежы, ЛНЧ 29.

Але нямашака ў мове крывіцкай дзеяпрыметнікаў **пасыўных цяперашняга** часу на **-ем, -ом**. Замест іх ужываюцца дзеяпрыметнікі на **-ны, -ты** або хорма апісальная. Прыкладам гэткія праказаныні маскоўскія, як: «Читаемая мною книга интересна, Рассматриваемый вопрос исчерпан» аддаюцца пакрывіцку гэтак: **Чытаная мною кніга цікавая, Разгляданае пытанье вычарпана** або апісова: **Кніга, што я чытаю, цікавая і пад.**

Колькі прыкладаў: Лісты маюць быць даваны ў пажытках, столу і скарбу нашага гаспадарскага належачых, Стт. 80—35; пазоў такі выданы маець быці **прыбіван** у брам, тм. 74—25; галаўшчына... з іменіння яго маець быці плачона, тм. 73—25.

2) **Дзеяпрыметнікі на -лы.** Зусім няма такжа ў Крывічоў дзеяпрыметнікаў мінулага часу на **-шы, -ўши**.

Замест іх ужываюцца дзеяныя дзеяпрыметнікі мінулага часу на **-лы (шчарнелы)**, калі яны ў мове ёсьць ад дадзенага дзеяслова, а калі няма, дык перадаецца апісова пры помачы **што** або **каторы**.

Прыклады з ЗСД: **баяцца змачыць набраклае жыць**.

**цёвым сокам гальлё, 34; Коціца пад нагамі стары пасі-
вэлы Дняпро, 35; далёка запалыя вочы іскрыліся чорным
агнём, 89; Быў ён чэзлы такі, слабенькі, 109; вырасла
шчытнае, роўнае кола застыглых у войстрай цікавасьці
сялян, 120; Абы толькі пачуў каторы касец іх недалуж-
на завязлае ў траве зывіненъне 140.**

Нельга пакрывіцку сказаць «набракшае» замест **на-
браклае** і пад.

Дзеяпрыметнікам на **-лы** можа пачынацца прыданае
праказаныне: мужчына з драбным відам (тварам), **аб-
рослым** кароткай... бародкай, 70; ён **абамлелы** ад стра-
ху, адмахаваўся ад іх ценъкім сваім кіёчкам, 82; гэта
трупік сіўкі-варонкі, ужо добра **загнілы**, 181.

Мноства з ЗСД прыкладаў надрукавана у «Роднай
мове», бал. 114—116.

З Стт.: І кладзен тот пазоў па аселага на бліжшам
іменыню яго, 74—20; прыежджыя і якім кольвеk абычаem
прыбылыя людзі tymжа правам маюць быць суджаны,
65—15; есьлі-бы хто з якое прыгоды **прыпалае...** зъехаў
да зямлі якога суседа нашага, 78—20; іменей, па зрад-
цах... на нас гаспадара **прыпалых**, мы аддаваці ня маем,
69—30; Шляхціч, у зарукі **папалы**, так многа маемасьці
ляжаче і рухомае ня меў, 91—1.

З МА.: Эксцэс падчас судоў трывунальскіх менскіх...
сталы, 112, Л. 1620 г.; Выбіцце з пакойнага дзяржань-
ня... сенажацей, месцу Менскаму належачых... чараз...
Дарагастайскага... **стале...**, 120, ліст 1629 г.

З Сын.: Колькі радасьці было ў **закурэлай** із шчылі-
намі-аконцамі хаце, 15.

З ЛНЧ.: Сэмафоры мільгацияць у **згусьцелай** цемені
ночы, 6; ускідавалі **зъмякчэлае** цела, 11; пот цурчэу з
спацелых відаў, 11; (свін'ня) рохкала, тыцкаючы лы-
чам у **стытнелую** алешкавую жардзіну, 12; з-за **струхне-
лае** шулы варот высунулася хустка, 13; на палцы кіпець,
зьбіты даўно, **шчарнелы**, 13; ейны загарэлы від чырва-
неў, 20; думаюць аб **набалелым**, 26; тупа выглядалі **вы-
цьвілыя** вочы, 37; шэпчуць **перасохлыя** вусны, 47.

Вялікае багацьце ў беларускай мове дзеяпрыметнікаў
на **-лы**.

3) Хормы, як «памыўшыся» і «памыты». Пакрывіцку
кажуць **«я (ты, ён, яна, мы і г. д.) памыты (-ая), паку-
паны, адзеты, апранены, паголены, паstryжаны, апара-
ны і г. д. толькі тады, калі хтось каго памыў, пакупаў і
г. д., а калі сам хтось памыўся, адзейся і г. д., дык ка-**

жацца я (ты, ён і г. д.) памыўшыся, пакупаўшыся, адзеўшыся, апрануўшыся, пагаліўшыся, паstryгшыся і г. д.

Гэтак, калі дзіцё хтось памыў, пакупаў, апрануў, дык яно будзе **памытае**, **пакупанае**, **апраненае** і г. д. А калі дзіцё само памылася, пакупалася і г. д., дык яно будзе **памыўшыся**, **пакупаўшыся**, **апрануўшыся** і г. д. Прыклады: Гаспадыня была агледзіўшыся (але дзеци агледжаны), дзіцё лазіла запэцкаўшыся (але акно запэцканае), ногі былі зьмерзшы.

Менаваныя хормы на **-шыся** нязменныя, нясклонныя, значыцца зъяўляюцца дзейнымі дзеяпрыслоўямі мінулага часу. Як таковых, ужываньне іх у мове крывіцкай у прыведзеным прыпадку зъяўляецца вельмі на месцу, бо-ж яны паказуюць мінулу дзейнасць актыўную.

ДА УЖЫВАНЬНЯ СТУПЕНЯУ ПРЫРАЎНАНЬНЯ

Кажацца: мой конь лепши за твойго, у месьце дамы вышшыя, увясну трава зелянейшая, гэтая дарога роўная, гэная раўнейшая, а гасцінец найраўнейшы, а ня «мой конь ляпей за твойго..., вышэй» і г. д., значыцца пры прыраўнаньнях ужываецца вышшая ступеня прыметніка, а ня прыслоўя, як памаскоўску.

У мове крывіцкай вышшая ступеня ніколі ня ўжывалася ў значаньню найвышшай, значыцца нельга, прыкладам, сказаць «Гэта простшы спосаб развязаньня пытаньня», «ён лепши чалавек» у значаньню «найпростшы, найлепши». Такія проказаныні маскоўскія, як: Бліжайшая деревня от города 50 км.; Прямая линия есть кратчайшее расстояние между двумя точками; Через микроскоп видны мельчайшие существа и под., у которых найвышшая мера выказуецца пры помачы вышшай (а не найвышшай) ступені, перадаюцца ў мове беларускай пры помачы ступені найвышшай, значыцца гэтак: **Найбліжшае сяло ад места 50 км.; Простая лінія ёсьць найкаратшая растайнасць між двух пунктаў; Пераз мікроскоп відаць найдрабнейшыя стварэнні.**

Найвышшая ступеня ніколі ня творыцца пры помачы зaimia «самы», але пры помачы **най-** (часамі **на-**). Прыклады: Гэты сын **наймалодшы** (а ня «самы малады»), ігруша **найсакаўнейшая** (а ня «самая сакаўная»), дачка **найлепшая** або **налепшая** (а ня «самая добрая» і ня «самая лепшая»).

ВЫКАЗАНЬНЕ ПРЫНАЛЕЖНАСЦІ

У мове беларускай прыналежнасьць выказуеца ня родным склонам прадметніка, але прыналежным прыметнікам, значыцца, ня кажацца, прыкладам, «Шапка Пятруся, хустка Ганны, Міхась Антона, творы Багдановіча» і г. д., але **шапка Пятрусёва, хустка Ганьніна, Міхась Антонаў, творы Багдановічавы** і г. д.

Колькі прыкладаў: із Стт.: не справуеце суду **чала-вечага**, але суд **Божы**, 1; Няхай будзець у вас страх **Гасподзень** заўжды, тм.; за задзяржанье лістоў **ваяводзіных, старасыціных...** шэсьць рублёў грошай, 87—25.

З рам. «Сын»: свае пяшчоты **матчыны** яна магла выказаваць найляпей толькі ў пацалунках, 7; **Ён не забыўся сълёзаў матчыных**, 9; верх застаўся **Ігнасёў**, 10; загокалі гусакамі сябры **Паўлюковы**, 10; голас **Любін** — ціхі і чисты, 11; а што ў скрынях ды кублох **жончыных**, толькі дагадавацца хіба трэба было, 13; Захлупіла ў грудзёх **Агапіных**, 20; Андрэй, сусед **Агапін**, ня меў аднолькавых думак з усімі.

З ЗСД: гаркая усьмешка **Макрыніна**, 43; Адзін голас быў **бацькаў**, 115; Смачны мёд **шчамяліны**, 140; Дзіўныя сталі вочы **Андрэевы**, 151.

З ЛНЧ.: Усё багацьце **Напрэева**, 22; вялікі дружака **Яўхімаў**, 34; Ты вось служка **Хрыстова**, 44; перавязаны палец **Хвядосаў**, 49.

Але двух прыналежных прыметнікаў побач ня бывае, замест іх ставіцца родны склон прадметніка (родны прыналежнасьці), прыкл.: **творы Максіма Багдановіча, мова Лява Сапегі** (а не Багдановічавы, Сапегава).

Як бачым з прыведзеных прыкладаў, прыналежныя прыметнікі ставяцца па прадметніку. Қалі аднак прыналежнасьць у прыналежным прыметніку выяўтрыўшыся, не адчуваецца, дык тады звычайна прыналежны прыметнік ставіцца перад прадметнікам. Прыйклады: Қабыляе малако сытнае; Прадаў конскую шэрсыць. З выяўтраньнем маем дачыненые і тады, қалі ў гутарцы не бяруць увагі на прыналежнасьць, але падчыркаваюць, што іншае, прыкл.: Узварушылі яго **Макрыніны** сълёзы, ЗСД. 73.

Таксама замест роднага склону прыналежнасьці займёнаў (на пытанье чый? чыя? чыё?) яго, яе, іх ужывуюцца ў мове беларускай займёны прыналежныя — **ягоны, ейны, іхны**. Прыйклады: Вінцуль быў сын **ягоны**,

сын **е́йны** ўжо дзяцюк, дзеци іхныя ўсе здольныя.

І тутка таксама, калі прыналежнасьць займені аслабленая, дык яно можа стаяць перад прадметнікам.

VI. УЖЫВАНЬНЕ НЕКАТОРЫХ СЛОЎНЫХ ГРУПАЎ

АБЕД І ПАЛУДЗЕНЬ

«Абед» і «палудзень» розъняцца міжсобу ня якасьцяй і колькасцяй ежы, але парою. Калі ад 8—9 гад., дык гэта абед, а калі ад 12—14, дык палудзень. Апрача таго **палудзень, паўдзён, або паўдня** абазначаюць час (каля 12-ёх гадзінаў удзень) і месца на зямной апушцы (кулі).

АДКЛАД І АДВАЛОКА

Адклад, адкладаць, адкладаньне, адлажыць ужываюцца тады, калі пераносіцца на пазнейшы час **вызначаны тэрмін** спаўненія чагось. Прыкладам, суд вызначаны быў на дванацатага чырвіня, а яго адлажылі на 10-га ліпня; вясельле вызначана было на мясаед, а яго адлажылі на вясну; канцэрт меў быць у ваўторак, а яго адлажылі на сыботу. **Адклад**=м. отсрочка, отлагательство; **адкладаць**=отлагать; **адлажыць**=отсрочить. Прыклад: **Адклад ня ідзе ў лад.** Аш.; Нсл. 374.

Адвалока, адвалакаць, правалакаць ужываюцца, калі ніякі тэрмін не нарушаецца, бо яго яшчэ ня было, але **адвалакаецца** (=м. медлится, замедляется) вызначаньне самога тэрміну спаўненія чагось ці проста спаўненіе чагось адвалакаецца. **Адвалока**=м. промедление, п. zwłoka; **адвалакаць, правалакаць**=м. медлить, замедлять, п. zwlekać; **адвалаканьне** — медление, замедление — zwlekanie; **неадвалочны** — немедленный, natychmiastowy.

Прыклады з Стт.: **галаўшчына...** маець быці плачона і **адправена** *) без адвалокі, 73—25; **Справядлівасць** неадвалочную на заўтрае-ж, а надалей трэцяга дня **маем** удзелаці, 73-5; **Справядлівасці** неадвалочнае паступкам **права** даводзіці сабе маюць, 91—25, будзем павіньні

*) Слова паходзіць ад «права» і значыць споўніць «рассудак» (**решение**) суду, зрабіць экзэкуцыю.

кажднаму з падданых нашых каму-бы шло а чэсьць, неадвалочную справядлівасьць учыніці на першым сойме вялікам бяз усякае адвалокі, 93—27. Ваявода маець справядлівасьць чыніці і адправу (экзэкуцыю) на віннам, не правалакаючы, 105—34.

АСТАЦЦА, АСТАЛЫ І ЗАСТАЦЦА, ЗАСТАЛЫ; ЗАСЬПЕЦЬ

1. **Астацца, аставацца** можна ад каго. Калі, прыкладам, ідуць і адзін ці колькі не пасьпываюць зыйсьціся з іншымі, дык яны **астаюцца, асталіся**, г. зн., што яны ідуць крышку ці шмат ззаду за іншымі, пярэднімі, а ня роўна з усімі. Можна аставацца, астацца ў рабоце — жнучы, косячы, вучанынік можа астацца ў вучэныні. Можна астацца культурна. Менаванаму дзеяслову адказуе м. «отстать», п. pozostać (z tyłu od kogo). І пабеларуску кожацца **адстаць**, але ў накшым значаныні: можа адстаць тынк, папера ад съязны і пад.

Разгляданы дзеяслou агульна пашырышыся, запісаны між іншага ў Аш., Вал., ужывае яго таксама ЗСД, прк.: Халіма... быццам хацеў уцячы ад Лясьніцкага, або падражніцца, прымусіць прабегчы трушком, каб не астацца, 20.

Дзеяпрыметнік ад «астацца» — **асталы=отсталый**, pozostały z tyłu (od kogo) ўжываецца між іншага ў «Аль кітабе», прк.: Заўсёды намаз *) із азанам **) кланяціся трэба, хоць-бы асталыя намазы. 88 б. 4.

Асталасьць — отсталость, zacofanie.

Асталец — реакционер, zacofaniec.

2. **Застацца, заставацца** можна дзе. Застацца, заставацца дома, у лесе, заграніцай (=м. остаться, п. pozostać). Прыйклады: бяз хлеба застанемся, ЛНЧ. 21; усё, што засталося ад уцякацтва, ЛНЧ. 22; Колькі там муکі мне засталося, ЛНЧ 33; У дзвёх з Любаю засталася Агапа, Сын 21. Сэрца чарсьцьвела... толькі адно пачуцьцё і засталося ў ім — матчынае кахранье, Сын 23.

Застаяцца вы? — застаемся, Куляшоў: У зял. дуброве, 38.

Дзеяпрыметнік ад «застацца» — **засталы=оставшийся, осталной**, pozostały. Прыйкл.: для ўсякіх межы па-

*) Слова арабскае, значыць «малітва».

**) Азан, слово араб.= кліканье на малітву.

томкі засталымі розыніц. Запіс 1563 г. (Пташицкій: Князь Пузыны, 60); Што-бы меў на сту падводах да места нашага галоўнага еміны, ад выхаванння яго застале, для продажы паслаці, то можа... вадзяным пуцём... адправіці, Стт. 98; жане яго за ўсяе маесасьці, па нём засталае, маець быці выдзелена трэйцяя часьць, Стт. 299—20.

Тое-ж значанье мае прадметнік засталец. Гэтак, калі часьць жывёлы рэжуць на мяса, дык на тых, што застаюцца жывымі, кажуць засталцы. І зычэнне пры гэтым ёсьцека: «**Пасі, Божа, засталцы!**» (Шэйн).

У некаторых гаворках мовы народнай «астацца, асталы» і г. д. ужываецца ў вабодвых прыведзеных значаньях, у іншых, наадварот, «застацца, засталы» і г. д. (значыцца з з на пачатку) мас абодва значаныні.

Адцемім, што м. «**отстань!**» адказуе белр. «адчапіся!», або «адкасьніся!».

Зацемім яшчэ, што «**астатні**» ня можна ўжываць у значаныні «засталы» (= м. осталной), ані ў якім іншым значаныні, бо «**астатні**» полёнізм і паўднёва-усходні праўнцыялізм беларускі, дзе = «**апошні**».

Засыпець, засыпляваць. У значаныні м. «застать», п. *zastać* ёсьць беларускае засыпець, засыпляваць. Прыклады: Трэба съпяшацца, каб засыпець яго дома, Сып., Н. Рудня Вял.; Ключчаны Сыв. Я засыпела сяброўку дома. Постаё; Воўкаўшчына ля Глыбокага. З ЗСД.: Ён засыпей яе дома, і яна нават узрадавалася, што ён прыйшоў, 216; Ён ведаў, што можа яе не засыпець, што можа прыйсьці ў няўдалы час, 215; Нешта раз Лясыніцкі засыпей яе асабліва устрывожаную, 236; Л. ізноў зайшоўся да Ніны і на сваё вялікае дзіва засыпей там Андрэя, 319; у пачатку восені вярнуўся Л. у места, ён засыпей там надзвычайна нэрвовы, мятушлівы настрой, 349; Л. часта засыпяваў яго тупа застыглага, 317.

ВЯЛІКІ, ВЯЛІЗНЫ, ВЯЛІЗАРНЫ, ВЯЛІЗМАННЫ, ВЯЛІЗА, ВЕЛІЧЫНЯ, УВЕЛЬКІ, ВЕЛІЧ, УЗЬВЯЛІЧАЦЬ, ВЯЛІЧНЫ

1. м. «**большой**» і «**великий**» адказуе ў мове беларускай адно — **вялікі**; кажацца **вялікі камень**, **вялікі конь** і **Усяслаў Вялікі, Вітаўт Вялікі** і пад. Але ў ступенях прыраўнанння ёсьць ужо дзьве хормы — **большы, найбольшы**, што адказуе м. «**большой, самый большой**» і

вялікшы, найвялікшы, адказуючыя м. «величайший». Прк.: «величайшее произведение искусства» — **найвялікшы твор мастацкі.**

Кажацца заўсёды **вялікі дождж**, вялікі град, вялікі сънег, вялікая мяцеліца, вялікі віхор, вялікі вецер, вялікая съюжа, вялікі мароз, вялікая гарачыня (а ня «сільны дождж» і г. д.), таксама кажацца **вялікае аканьне.**

Кажацца такжа **вялікае пачуцьцё**, вялікае даймо, вялікая любоў, вялікі боль (=м. «сильное чувство, впечатление, сильная любовь, боль»).

Гэтак ня толькі ў цяперашній, але і ў мове даўнейшай. Прыклады: **Дождж вялікі ішоў.** Аль кітаб 80 а 11; **ангелы плакалі голасам вялікім.** тм. 95 а 4.

Слова «сільны» ў беларускай мове цяпер нямашака, хоць аднакарэнныя з ім **сіла, сілком** (=м. насильно п. gwałtem), **асілак** (=м. богатырь, п. herkules, potentat fizyczny), **дужасіл** (=м. силач, п. siłacz, atleta), **сілка-вацца** (=«подкрепляться пищею») і некаторыя іншыя ёсьцека. М. «сильный» у фізычным значаньні адказуе беларускае **дужы (дужы чалавек, дужы конь, вол).**

М. «крупны» адказуе ў беларускай мове **буйны** (націск на **ы**), а **крупны** (націск на **ы**) пабеларуску значыць «маючы крупы — трыхіну» (**крупны кабан, парсюк**). «Буйны» ў мове беларускай мае толькі конкретнае, фізычнае значаньне (**буйныя зерніты, буйны боб, гарох, буйны дождж, град**), а значаньня пераноснага ня мае (м. «крупны цэнтр»=блр. **вялікі цэнтр**).

2. **Вялізны** адказуе м. «огромный», п. ogromny.

3. **Вялізарны** — м. «громадный», п. ogromny, obszerny. **Вялізарнасць** — громадность, ogrom, obszerność.

4. **Вялізманны** — грандиозный, исполинский, гигантский, olbrzymi. У гэтым значаньні падае яго М. Гарэцкі ў сваім слоўніку (б 51) ды ў творах, ужываючы яго і іншыя пісьменнікі, прыкл. Дубоўка («у змроку здаваліся з клёну лісты вялізманым войскам кажаным», «Трысыце»; «Жыцьцё маё — ці васілёк ці рожа, вялізманная краска дыядэмай», («Наля»)).

5. **Вяліза** адказуе м. «громадина», «великан» (А. Гарун — «узрос на ёй вялізаў-хвой, туману з мглой прытулак, лес стары» — «Матчын дар» — верш «Навокал»), а ў дачыненьні да чалавека значыць яшчэ і «верзила» (хоць з меншым адценнем грэблівасці). Ад яго ёсьць і павялічальнае **«вялізішка»** (сустракаецца ў казках). М. «великан» адказуе ў нас яшчэ **волат**. Звычайна

«волат» значыць «исполін», «гигант», olbrzym.

6. **Велічыня** (націк на ня) — величина, wielkość.

7. **Увелькі**, прк. Сабака увелькі з ваўка, адказуе м. «величиною».

Прыслоёве «увелькі» запісана ў Імсь. Гарэцкім; яно такое свайг хормаю, як **увышкі, углыбкі, удаўжкі, ушыркі** (= м. высотою, глубиною, длиною, шириной).

8. **Веліч** — м. величие, п. wielkość, wspaniałość, та jestat (і ў беларускай мове ёсьць позычка з мовы лац. **майстат** (Аль кітаб), таго-ж значаньня, што «веліч».

9. **Узвялічаць**, ск. **узвялічыць** (Аш.) — величать, п. slawić.

10. **Вялічны** (Аш.; Л.) — тягостный, uciążliwy. **Быць вялічным каму**=«быть в тягость», тяготить. Слова ка- жацца ў дачыненъні да людзёў.

Я яму **вялічны** — «я ему в тягость», «он мною тяго- тится», jestem dla niego uciążliwym.

11. Можна тут зацеміць, што ад вышшай ступені «большы» паўстаў абстрактны предметнік **балышыня** — большинство, większość (як ад «меншы» — **мяншыня**= меньшинство, mniejszość).

ГАСПАДАР, -ЫНЯ, -ЫЧНА, -КА, -СТВА, ГАСПАДЫНЯ;

СПАДАР, -ЫНЯ, -ЫЧНА; ГАСПОДА,

ГАСПОДНІК, ПАДГАСПОДНІК; КУТНІК

Гаспадар з gosty-pod-agъ — слова складанае з двух словаў — **госьць**, каторае значыла спачатку «чужнік», а потым «купец», аж пакуль не адзяржала цяперашняга свайго значаньня, і **-под-**, ар-суфікс. Другая карэнная сучастка **-под-** захавалася ў некаторых іншых мовах арый- скіх (санскрыцкай і інш.) і абазначае заўсёды істоту вышшую, Бога.

Слова з разгляданым складаным каранём ёсьць ува- усіх мовах славянскіх, адно розньцца суфіксамі ды зна- чаньямі. Гэтак, маем царкоўна-славянскае «Господь», м. «господин», п. gospodarz, чэс. hospodarz. Менаваныя слова ў мове праславянскай абазначалі ўрадніка, маю- чага нагляд над «гасцьмі» (купцамі), гандлем, а пасъ- лей прынялі накшыя значаньні, але заўсёды «пан», «гас- падар» і падобныя.

У стара-крыўіцкай мове *) слова «гаспадар» прыняло

*) У яе старшай пары.

значаньне: 1) Гаспадара на сваёй гаспадарцы, 2) вала-
дара (князя, караля, цэсара, цяпер-бы значыла яшчэ прэ-
зыдэнта), 3) «пана», «джэнтльмэна», г. зн. чалавека, да
каторага зварочаваліся з пашанаю, 4) «Пана» альбо
«Госпада» ў дачыненъні да Бога. Менаваныя значаньні ад
слова «гаспадар» былі зусім прыродныя. Зьевнем увагу,
што 1, 3 і 4 значаньне ад таго-ж караня ёсьць і ў іншых
мовах славянскіх. Першае значаньне маем у мовеполь-
ской і чэскай, трэйце — у мове сэрбской і баўгарской
(**«господь»**) і м. (**«господин»**), чацвертае значаньне
(**«Господь»**) маем у мове царкоўна-славянской.

Першае значаньне слова «гаспадар» ведама ў працягу
ўсяе гісторыі крывіцкае мовы і захавалася ў поўнай сіле
дагэтуль. Гэтаму значанью слова «гаспадар» адказуе
прадметнік ж. р. **гаспадыня**. Гаспадар гаспадарыць, а гас-
падыня гаспадынічыць (Нсл. 120) або гаспадыніць (Мл.)
на сваёй гаспадарцы (=м. хо́зяйстве).

Гаспадарлівы — м. хозяйственны, п. gospodarny;
гаспадарліва — хозяйственно, gospodarnie; **гаспадарлі-
васьць** — хозяйственность, gospodarność.

Прыметнік **«гаспадарскі»**, калі датычыць гаспадара,
дык значыць тое самае, што **гаспадароў** (м. «хозяйский»
«государев»), а калі да гаспадаркі, дык = м. хозяйствен-
ный, п. gospodarczy.

Другое значаньне (**«валадар»**) слова «гаспадар», ж. р.
«гаспадарыня» было да канца беларускай гаспадарства-
васьці, тысячы прыкладаў на гэтае значанье знаходзім
у даўнейшай літаратуры беларускай і ўрадовых актах.
Прыклад: **Яго Міласьць Гаспадар Вялікі Князь Аляк-
сандра. Гаспадар альбо гаспадарыня стаялі на чале гас-
падарства** (**«государства»**).

Прыметнік ад **«гаспадарства»** будзе гаспадарствавы —
государственный, państwovy; ад гэтага прыметніка будзе
прадметнік **гаспадарствавасьць** — государственность,
państwość. **Гаспадарстваваць**, -ую — царствовать, ра-
пошаć.

Дачка **гаспадарова** звалася **гаспадарычна**, Аль кітаб,
транск. Вольскім (**«Узвышша»** з 1927 г. № 4, 140).

У трэйцім і чацвертым значаньні (**«пан»**, **«Пан»**, **«Гос-
подь»**) слова «гаспадар» мусіла вымаўляцца борзда, што
было прычынаю адпаду пачатнага га: **Спадар, спадары-
ня, спадарычна, спадарства**. Прыклады глянь вышэй у
«Ветлыя звароты».

М. **«государь, государыня, государство»** і пад. вымаў-

ляюца ў народнай мове маскоўскай з h на пачатку. Дзеля таго А. Шахматаў (Введение, бал. 87) думае, што гэтыя слова маскоўскія былі пераняты з украінскае мовы. Тым часам сама украінская мова ня знае слова «гаспадар» і пад. у значаньню «валадар» і інш. Менаваныя слова мусілі зайсьці ў маскоўскую мову з мовы беларускай, з тых яе гутаркаў, дзе o па альбо перад вусънянымі зыкамі пераходзе ў u. Значыцца, «гаспадар» дало «гаспудар», а з выпадам p «государь» на расейскім грунце. Таксама беларускія «спадар, спадарыня» былі перанятыя ў маскоўскую мову як «сударь, сударыня». Даўжэ дзеля таго ў маскоўскай мове ё два аднакарэнныя слова з аднолькавым значаньнем — «господин» і «сударь», — што апошняе у хорме «спудар» было перанята з беларускай мовы і потым зьменена.

Гаспода — квартира, п. mieszkanie ужываецца, як у старой беларускай мове літаратурнай, так і ў цяперашній народнай. Хто наймае гасподу, хто жыве на гасподзе, той **гасподнік**, ж. **гасподніца** — квартирант, -ка квартирониматель, -ница, жилец, жилица, lokator, -ка. Калі колькі наймаюць разам адну гасподу, даўк яны будуть **сугасподнікі**, ж. **сугасподніцы** — соквартирнты, wsprółokatorzy. Хто наймае ў гасподніка пакой ці наагул частць гасподы, будзе **падгасподнік**, ж. р. **падгасподніца** — субквартирант, -ка, sublokator, -ка. Хто і пакою не наймае, а жыве ў вадным пакою з гасподнікамі альбо собснікамі дому, той — **кутнік**, ж. р. **кутніца**. Словы гаспода, гасподнік, гасподніца, кутнік, кутніца запісаны ў Ар.; ёсьць яны ў Ск. і інш. ды ў старой мове. Прыклады:

А еслі хто каго ў месце, на вуліцы або ў гасподзе стрэльбаю раніць, тот маець... Стт. 75—20; у том дому... часу адправавання ў Менску рокаў земскіх... нікому з ураду жадная гаспода давана быці ня маець. Л. 1592 г. (МА. 66).

гэты, гэны, той; гэт'кі, гэн'кі, такі;
гэтак, гэнак, так; гэтта, гэнам, тут, там;
гэтулькі, гэнулькі, толькі;
адгэтуль, адгэнуль, адтуль, або стуль;
дагэтуль, дагэнуль, датуль

З прыведзеных словаў тыя, што маюць у васнове гэт- (гэты, гэт'кі, дагэтуль і інш.) ужываюцца ў дачыненіі да таго, што блізка ў прасторы або ў часе. Тыя, што

маюць у васнове частку гэн - (гэны, гэн'кі, гэнак і г. д.) — у дачыненъні да того, што ў прасторы або ў часе далёка або прынамся далей проці першых. А ўсе іншыя (той, такі, так і інш. пад.) — калі выразна не паказуецца, але кажацца агульна.

Прыклады: Мы сядзімо ля гэтага стала, а яны ля гэнага. Хто мяняе, у таго хамут гуляе.

Гэткія нашыя дзеци. За гэн'кі дом із гнільля дзёр ты грош апошні. «Жалейка». Які целеш, такі клін, які бацька, такі сын; Л. Хто пад'еў ракоў — такоў; хто ня еў ракоў — такоў. Войш.

Я пішу гэтак, а ня гэнак. Скажаш слова гэтак, дык ён перайначыць, каб гэнак сказаў, скажаш гэнак, дык ізноў блага. Войш. Пішам так, як нам загадалі.

Мы пісалі гэтта, а ён чытаў гэнам. Там добра, дзе нас няма.

Я гэтулькі скасіў, а наш сусед гэнулькі. Заплаціў за каня толькі, колькі прасілі (колькі сцанаваліся).

Адгэтуль (прыкладам, дзе мы стаімо) пачынаецца нашая сенажаць і цягнецца ажно вун дагэнуль. Адгэтуль (ад гэтае часіны) будзем накш рабіць. Адгэтуль пачынаецца наш лес і цягнецца дагэнуль. Адгэнуль (прыкладам, ад гэнае зрады) пачалося ў нас ліха. Касілі датуль, дакуль скасіць згадзіліся. Датуль было ў нас добра, пакуль мы жылі сваім жыцьцём. Стуль прыехалі, скуль выехалі.

Гэтак паказаныя зайненьнікі і прыслоўі ўжываюцца па ўсёй Беларусі — зь вельмі малымі мясцовымі выняткамі, асабліва на узьмежжах. Запісаныя яны, між іншага, у пав. Вал., Мл., Вял., Аш., Іг., Барн., Мен.

Яшчэ колькі прыкладаў з мастацкае літаратуры беларускае:

Усяго пакрысе знайдзеце вы гэтта, Пры сасе, пры касе забрана за лета. («Шляхам жыцьця»). Гэнам граюць, гэтта скокі — Вырабляюць узяўшысь у бокі. (А. Гарун: Матчын дар «Канец Паўлючонка»).

М. «до сих пор» адказуе бел. дагэтуль, прк. Ёсьць у мяне хацінка дагэтуль неабжытая нікім. Куляшоў: У зял. дуброве, 50.

Гэткі і гэнкі ў некаторых мясцовасцях народнае мовы ўжываюцца з захаваньнем а (гэтакі, гэнакі).

Побач із гэтта кажацца тут, але ў больш агульным сэнсе. Але ў сувязі з гэнам ня можна сказаць, тут, а треба сказаць гэтта. Заміж і побач з гэтта, бывае, кажацца гэзьдзе і восьдзе, але, сказаўшы іх, ня выпадае ўжыць

тэнам, а, пры патрэбе, кажацца гэндзе, вундзе, вунака.

Ад дагэтуль і дагэнуль утварыліся прыметнікі дагэту-
лешні і дагэнулеши ні з значаньнем, адпаведным прыслоў-
ям, з якіх яны паўсталі.

Словам «той» і «такі» працістаўляеца такжа «сёй»
і «такі-сякі», але ў сучаснай мове гэтыя слова ўжыва-
юцца адно парамі, даючы разам адценъне неаззначана-
ці (падобна да маскоўскае часыцінкі «кой», «кое»), прк.
сёй-той гавора (=м. кое-кто говорит), **сёе-тое** возьмем з
сабою, сякія-такія рэчы («кое-какие вещи»). Таксама і
сяк-так (=м. «кое-как»), **сям-там** («кое-где»), **сяды-тады**
(«кое-когда»).

**ГРАМАДА, ГРАМАДЗТВА, ГРАМАДЗЯНСТВА,
ГРАМАДЗКАСЬЦЬ, ГРАМАДЗЯНСКАСЬЦЬ,
ГРАМАДЗЕЙСКАСЬЦЬ**

1. Слова **«грамада»** перадае паймо, абазначанае па-
маскоўску словам «мир», або «община». Як апошняе сло-
ва, яно абазначае прости збор раўнапраўных і самастой-
ных асобаў у іхным сужыццю.

2. Наватвор **«грамадзтва»**, што ня дужа даўно зьявіў-
ся ў нашай мове, выяўляе ўжо вышшую, у прыраўнаньню
з **«грамада»**, ступеню зборнасці (што выказуеца суфік-
сам **-ства**, падобна, як мяшчанства, вучыцелства і інш.).
Грамадзтва адказуе м. «общество», п. społeczeństwo,
ogół, publiczność.

3. Слова **«грамадзянства»** выводнае не ад **«грамада»**
беспасярэдне, але ад **«грамадзянін»** (=м. «гражданин»,
п. obywatel), а дзеля таго абазначае тое, што м. «граж-
данство», п. obywatełstwo.

Менаваным прадметнікам будуць адказаваць гэткія
прыметнікі: **грамадзкі** і, хіба, **грамадавы** (абодва да
«грамада»), адказуюць м. «общинный»; **грамадзкі** (да
«грамадзтва») — м. «общественный», п. społeczny; **грама-
дзянскі** (да «грамадзянства») = м. «гражданский», п. oby-
watelski.

Ад прыведзеных прыметнікаў паўстануць гэткія аб-
страктныя прадметнікі: ад **«грамадавы»** — **грамадавасць**
(«общинность»), ад **«грамадзкі»** — **грамадзкасць** («об-
щественность», п. społeczność), ад **«грамадзянскі»** — **гра-
мадзянскасць** («гражданственность»).

У народнай мове здаралася чуць яшчэ адно слова,
выводнае ад **«грамада»** — **грамадзейскі** ў значаньню м.

«общительныій», значыцца любячы быць у грамадзе, у таварысьцьве. Яго можна прыніць так-жа ў мову літаратурную. Выводнае ад «грамадзейскі» будзе **грамадзей-сасацьць** — «общительность».

Злучанае **грамадаведа** адказуе м. «обществоведение».

ГРАЦЬ, ГУЛЯЦЬ

Граць, граньне можа быць толькі на музыцкім струмэнце (граць на іскрыпцы, цымбалах і г. д.).

Гуляць, пагуляць, згуляць маюць гэткія значаныі:

1. Нічога не рабіць, быць не занятым. **Хто перабірае** ды часта мяняе, у таго заўсёды хамут гуляе, Марц. **Калёсы гуляюць мае**, Нсл. 125.

2. Забаўляцца. **Дзеці гуляюць**, Ар.

3. Гуляць у якую гульню. **Гуляць у ляскаўкі**. Нсл. 125.

Гуляць у яшчура. Ар. Згуляць вясельле, там-жака.

4. Гуляць у карты, Войш.; Нсл. 125.

5. Гуляць у тэатры (драму, камэдыю).

6. Як провінцыяльнае, значыць «скакаць». **Гуляць ля-воніху, юрку, кадрылю**. Войш.

Прадметнікі: **гульня** і **гулі** маюць значаныі, адка-зуючыя значаныям вышменаваных дзеясловаў.

Пагулянка значыць тое, што 1. м. «развлечениe», п. **гозгувка**. Ты думаў лазу круціць, дык гэта так сабе, па-гулянка табе, ЛНЧ. 27. **Нас кліча адвячорак на пагулянку**. Куляшоў — У зялёнай дуброве, 50. 2. м. «перемена» (між лекцыяй), п. **раиза** (між лекцыяй). **Дзяцей пусьцілі на пагулянку**, Войш.; Ар.

ХУСЬЦЕ, АДЗЕЖА, АДЗЕТАК, ВОПРАТКА, УБОРЫ, ПРЫБОРЫ, РЫЗЬЗЕ

Хусьце. Кашуля (або сарочка), нагавіцы, насатка (м. «носовой платок»), ручнік, абрус або настольнік,— гэта ўсё хусьце. Да хусьця належыць такжа хусьце пасьцельнае, як посьцілка, насоў на коўдру і інш. Замест **хусьце** можна ўжываць яшчэ **хусты**, але гэта значыць яшчэ шмат хустаў (хусткаў). Слова «хусты» ў менаваных значаныях запісана ў Аш. ля Крэва, «хусьце» паміж іншага кажацца ў Ск. і Вал. Слова **порце**, пашыранае ў Л., мае тое значаныне, што хусьце.

Хусьце, хусты, порце накладаюць і съкідаюць.

Адзежа, Ар, або **адзетак**, Ар — гэта камізэлька, кулёк

(== м. куртка), манышарка (= м. «пиджак»), верхнія на-
гавіцы, спадіца, хуста, блузка і пад. У Віцебшчыне замест адзежа кажацца яшчэ адзецыце, Нк.

**Адзежу, адзетак, адзецыце адзяюць, надзяюць і зъдзя-
юць. У** вадзежу адзяюцца і з адзежкы разъдзяюцца.

Вопратка або апраніха — гэта паліто, бурнос, сывіт-
ка, насоў па кажух, хутра і пад.

**Вопратку або апраніху апранаюць, апратуюць і рас-
пранаюць, апранаюцца і распранаюцца.**

Уборы. Харошая адзежа і вопратка, у каторую ўбіра-
юцца, ідуучы ў госьці, на вясельле, у царкву, убіраюцца ў
святы,— гэта уборы (м. «наряды»). **У ўборы ўбіраюць,**
убіраюцца.

Прыборы. Харошы пояс, касынікі, анталяжы або бры-
жы (== м. кружева), пацеркі, брансалеты, вянкі і пад.—
прыборы (== м. украшение, п. ozdoby). **Прыборамі прыбі-
раюць, прыбіраюцца.** Прыбор, прыборы бываюць роз-
ныя, імі такжа прыбіраюць хаты і шмат чаго іншага.
Хто прыбірае, той прыбіранык, прыбіраныца. А тая,
што аглядаецца ў хаце («делает уборку в избе, в домаш-
нем обиходе», п. sprząta) будзе **воглядніца**.

Рыза — гэта царкоўны ўбор у святароў усходняга
абраду ды ўсялякі кавалак тканіны (як старой, так і но-
вой, як таннай, так і дарагой), каторы ня ёсьць якой-
колечы цэласцю. Прыкл.: **Стара кашуля парвалася на
рызы, а новай няма за што купіць, Войш.**

Зб. рызьзё: Пашукай рызьзя якога на полкі, Нсл. 562.
Кубел із розным рызьзём, ЛНЧ 22; Ар.

Зъм. рызка, рызачка: Харошую рызку палажыла ку-
ма, Нсл. 563. **Тонкую наметку дала на рызачку, тм.**

Адз. рызіна, зъм. рызінка: Якая была рызіна і туую на
гарэлку заставіў, Нсл. 562. Дай хоць рызінку ёй.— **Ані**
рызінкі ня маю, тм.; Ар.

Рыzman — м. «тряпка, лоскут», п. gałgan, Łachman,
Ар., ЛНЧ 31.

Рызьнік — 1) гандляр, скуплюючы рызьзё. Ар.; **Дз.**
2) ручнік з прыштымі на канцы анталяжамі (брыйжа-
мі).

ДАЛОУ, ДАЛАВАХ, ДАЛОУЕ; ВОНКАХ, ВОНКІ, НАВОНКІ, ЗВОНКУ; ЗНАДВОРКУ

Прыслоёе **далоў** працістаўляеца прыслоёю **«ўверх».**
Гэтак, прыкладам, у паверхавым доме можна ісьці, па-

дыймацца ўверх і можна зьверху спушчацца (зыходзіць, зъбягаць) **далоў** (м.— «вниз», п. nadó!).

З каня далоў — значыць заскочыць з каня. Таксама і ў жыццю адныя людзі і народы ідуць наперад, падыймаюцца ўверх, а другія спушчаюцца далоў, упадаюць.

Прыклады: Здыймі далоў із стала усё, Нсл. 139; **Пастаў далоў кадачку**, тм.; Гара з плеч далоў, ЛНЧ. 23; **Ну! — крыкнуў Калістрат — і пацягнуў яго далоў за хвост шынэлі**, Дзд. 53.

Дальшае значаньне слова «далоў» блізкое да значання слова «вон» і адказуе м. «долой». Прыклад: **Далоў з майго двара!** Нсл. 130; **Далоў цара! Далоў камуністы!**

Зъменшанае ад далоў ё **далоўку**. **Дзіцё далоўку лезець**, Нсл. 139.

«**Далоў**» запісана ў Вал., Вял., Бр., Дз., Імсь. у Чарнітагашчыне (РСБ. 142) і ў Вяліс. (Вел. Куз.).

Далавах адказуе на пытаньне дзе? і працістаўляеца прыслоўю «ўверсе». Гэтак, хто спусціцца (зъляціць, зъбяжыць, зыйдзе) далоў, той будзе далавах. Зъменшанае ад «далавах» ё **далоўках**, прыкладам — **«Далоўках ляжам»**, Нсл. 139.

«**Далавах**» запісана ў Бр. і Дз. **Імкненіні завісьлі на вольхах, імкненіні ляглі далавах**, Дуб.

Замест «далавах» ёсьць яшчэ **«долех»**, Вал. і **«доле»**, НЗ. (ПНЗ. 29).

Далоўе. Усё тое, дзе можна быць «далавах», абазначаеца адным словам «далоўе». Ведама, далоўе бывае рознае — зямля, вада, дно вады, памост і пад. «**Далоўе**» запісана ў Вял., Дз. і Бр.

Вонках (=м. «вне», п. poza) працістаўляеца словам «унутры, у сярэдзіне». Гэтак, можна быць у хаце, у месьце, у краю, у гаспадарсьціве і можна быць вонках (хаты, места, краю, гаспадарства).

Прыклады: **Вада вонках. Ня дурэй, вонках будзеш. Уступлюся за татку, будуць біць, Уступлюся за мілага, вонках быць.** (усе тры з Нсл. 66). **Вірны гук вандруе вонках, Дуб.** Дзіве людзкія грамады пачалі і вядуць съмартную бойку. **Вонках ня станеш ад іх**, ЗСД. 304. «**Вонках**» запісана яшчэ ў Дз. I ў старой літаратуре яно часта ўжывалася, між іншага ў Скарыны.

Вонкі (ПНЗ. 29) — на двор. Прыклад: **Дзеци ірвуща вонкі.**

Навонкі (=м. «наружу», п. nazewnałtż) працістаўляеца словам «унутр, у сярэдзіну». Гэтак канцы балькі

могуць выходзіць навонкі хаты. Можна быць да кагось навонкі добрым, зычлівым, а ў сэрцу таіць злосць. Гаспадарства навонкі можа выглядаць моцным, хоць унутры яго точыць рак дэморалізацыі.

Звонку (=м. «извне», п. z roza, zzewnątrz) адказуе на пытаньне скуль? і працістаўляеца словам «з нутра, ізъ сярэдзіны». Прыклады: **Звонку дым чхаець у хату.** Нсл. 199. **У ваднастайнасць маркоты ўбіваюца звонку не гарманічныя... гукі,** ДзД. 149.

Знадворку. Блізкое значаньням да «звонку» ё «знадворку», яно мае балей абмежанае, вужшае значаньне. Гэтак, што можа быць звонку гаспадарства, краю, места, сяла, радзімы (сям'і), але съцены будуць ізъ сярэдзіны пабядяныя, а знадворку шаляваныя. Крывіцкая хата знадворку выглядае шэрай, але ў сярэдзіне чыста і хороша. «Знадворку» можна казаць толькі там, дзе ё двор, значыцца толькі ў дачыненію да будынкаў.

**ЕМЯ, ЕМИНА, ЕМІННЫ І ЕЖА, ЯДА, НАЕДАК,
ЯДОМЫ, ЯДКІ; ЖЫР, ЖЫРНЫ;
ЗАТАЎКА, ЗАКРАСА**

Емя і еміна — гэта ўсё тое, з чаго можа быць прыгатавана ежа або яда. Гэтак, змалочанае або зъмеленае збожжа, крупы, выкананая бульба, сырая гародніна, сырое мясо і пад., — гэта ўсё еміна (=м. «пищевые продукты», п. żywność). Прыметнік ад «еміна» ёсьць **емінны: емінныя тавары, емінная крама, магазын, емінная карта, ліст і пад.**

Ежа і яда — гэта ўжо еміна прыгатаваная да ядзеньня. Сыпечаны хлеб, вараная або печаная бульба, розная істрава, бліны, верашчака і да г. п., — гэта ўсё ежа, або яда. Апрача таго яда яшчэ значыць «працэс едзеньня».

Прыклады: **Бяром жыта, што на емя, а што на семя,** Нсл. 723; **Гэта бульба на емя, а гэна на семя,** Пархв. **Каб ня ежка, не адзежка, дык была-бы грошаў дзежка,** Войш. «Емя, еміна, емінны» запісаны між іншага **ля** Пархв.

Наедак, Буда Вял., мае два значаньні: 1) ежа наагул, прыкладам, як капаюць бульбу ўвосень, дык часцьць прызначаюць на «наедак», а часцьць на «пасевак», тм. 2) **ежа,** каторай можна добра наесціся, значыцца, сытная **ежа,** пркл., бульба — не наедак, сала — во гэта наедак, тм.

Едзь — ежа, наедак, Нсл. 723. **Не вялікая з гэтага едзь**, тм.; **Ну было тут ужо едзі**, тм.

Ядомы, -ая, -ае, Ар.— гэта тое, што годзіцца на яду (м. «с'едобный», п. jadalny). Гэтак, ё грыбы ядомыя і «сабачыя» (нейдомыя, атрутныя).

Ядкі, ядкая, ядкое — тое, што ахвотна есца, прыкладам, ядкое сена, ядкія бліны. Ар.

Жырны, -ая, -ае — той ці тая, што есьць з ахвотаю да яды (з апэтытам). **Нашыя госьцікі ня жырныя, мала ядуць**, Ар. Жырнымі бываюць як людзі, так і жывёла.

Жыркі -ая, -ое тоесамае значыць, што «жырны».

Жыр ё тое, чым жывёла можа пажывіцца. **Куры пайшлі на жыр**, Ар. А белр. тук=м. «жир» п. tłuszcza.

Жыраваць, -ую, Ар. — ісьці на жыр, знаходзіць, шукаці сабе жыру.

Затаўка, Ар.; Нсл. 188.— расьцертае і ўкіненае ў гаршчок сала. Затаўкай ежу затаўкаюць, Ар.; Нсл. 188. Прыклады з Нсл. 188: **Капуста з затаўкаю; Ня відаць твайго затаўканыня! Капуста не затаўканая; Не затаўкай крупені, мяса пакладзецца; Затаўчы капусту; Капуста затоўчана добра.**

Закраса, Ар.— гэта ўсё тое, чым можна палепшыць, **закрасіць** ежу; сюды належаць розныя тукі (сала, лой, масла, съмятана, алей), **смажэнъне**, Нсл. 593; Радашкавічы Вял. (=м. варенье, п. konfitury) і пад.

Забел, Ар.— гэта ўсё тое, чым беляць, забляляюць істраву, знач. малако і съмятана. **Забела**, Нсл. 161 і зъм. **забелка** — тое самае, што «забел». Прыклады: **Капуста з забелаю ляпей**, Нсл. 161. Забляць, забляліць капусту, грыбы, тм. **Грыбы не забеляны**, тм.; Ар.

Нішчымны, нішчымніца, нішчымніцаць, нішчымнік. Хлеб, бульба, каша, крупеня і інш. без закрасы або забелы — гэта нішчымны хлеб і пад. ці наагул нішчымніца. **Усю сядміцу ні мяса, ні малака, апрача толькі нішчымніцы**, ЛНЧ. 44; **Нішчымніцаю нас корміш**, Нсл. 340; **Нішчымніцы наварыла**, тм.; **Нішчымная капуста**, тм.; Н.; **Нішчымна зварана**, Нсл. 340; **Цэлы пост нішчымнічаем**, тм. Чалавека, што есьць без закрасы, завуць нішчымнік, Нсл. 340, а калі жонка, жанчына, дык нішчымніца.

Сухама — в сухомятку. Есьці хлеб сухама, Ар. **Сухоўрыца** — сухая ежа. **Усё на сухоўрыцы сядзім, нічога варанага ня бачым**, Нсл. 625; Ар.; **Сухоўрыцаю давімся**, тм.

Жадзён хлеба, малака, мяса і інш., значыць **жадае**

(вельмі хоча) хлеба і г. д. (але ня мае або мае недаволі), Ар.

У жадобу штось есьці, мець, знач. есьці, мець тое, чаго жадаецца (вельмі хочацца), што бывае тады, калі чаго ёсьць мала, не стае. **Малака і таго ў жадобу**, Ар.; **I елі-ж, елі, можна сказаць, не ў жадобу елі**, ЛНЧ. 10.

Сыты — м. жирный п. *tłusty*, пркл. **сыты парсюк, чавек, сытае мяса**, Ар.; Нсл. 630. Вышшая ступень **сытвы**. **Сытшага кабана выбірай**, Нсл. 630. **Надта худы, каб быў сырты, дык начай было-б**, Ар.

Сыціня. Ад прыметніка «сыты» паўстаў абстрактны предметнік «сыціня»; хто сыты, у таго сыціня. **Бараны плацілі ад 8-ёх да 15-ёх залатоўкаў**, залежна ад сыртіні і велічыні, Укр.

Сытны — м. питательный, п. *pożywpu*, Ар. **На папары трава сыртная**, тм. **Сытна** — питательно, *pożywnie*. **Сытнасць** або **сытніня** — питательность, *pożywność*.

Хто есьць, той ядун, ядуха, а хто корміць, той карміцель, карміцелка (=м. кормилец, кормилица, п. *żywiciel, -ka*). **Хіба ў карміцелі якія я вам наймаўся**, ЛНЧ. 39.

Істраўня — м. столовая, *jadłodajnia*.

ЗАМЫКАЦЬ, ЗАПІРАЦЬ, ЗАЧЫНЯЦЬ

Трэба адрозньеваць ужыванье словаў: «замыкаць, замкнуць, адмыкаць, адамкнуць»; «запіраць, заперці, адпіраць, адперці»; «засоваваць, засунуць»; «зашчапляць, зашчапіць, адшчапляць, адшчапіць»; «зачыніць, прычыніць, адчыніць, адчыніць, ращыніць, ращыніць».

Замыкаюць толькі на замок і замкнёнае адмыкаюць **ключом**.

Засовуюць толькі на засаўку. Агульным тэрмінам замест замыканья — адмыканья і засованья — адмыканья ёсьць запіранье — адпіранье.

На кручок зашчапляюць і зашчэпленае адшчапляюць.

Завалам (завал) **завалеваюць**.

А калі не на замок, ня засаўкаю, не завалам і не на кручок, дык **зачыніяюць, прычыніяюць** (значыць ня зусім зачыніяюць), адчыніяюць (м. «открывают»), ращыніяюць (м. «раскрывают»).

Зачыніць і г. д. можна ня толькі вароты, дзвіверы, вокны, але такжа вочы, вусны, рот, кнігу, сышток.

Ведама, можна пабеларуску такжа «закрыць вочы,

кнігу» і пад., але гэта толькі ў прыпадках, як, прыкладам, рукой, насаткай і пад.

Вочы, апрача таго, можна заплюшчыць, прыплюшчыць.

Хундамэнт дому і наагул будынку закладаюць. Таксама закладаюць таварыства і наагул арганізацыі. Кажацца «закладзіны таварыства». Сам дом **ставяць**.

Крамы закладаюць, калі іх арганізуюць, але што дня існуючую краму, магазын адчыняюць і зачыняюць, гэта значыцца, што пачынаюць і перастаюць у ёй гандляваць у вызначаныя гадзіны дня.

Таксама кажацца аб офіцыяльных гадзінах у урадах і арганізацыях.

Пасяджэнны (м. «заседания») зборкаў («собраний») адчыняюць і зачыняюць. Можна казаць такжа, што пасяджэнні пачынаюць і канчаюць.

Гаварыць, гукаць, казаць можна **шчыра** (м. «искренне»), **адкрыта** (м. «откровенно»), але ніколі не **«адчынена»**.

ЗАСЬЦІЛАЦЬ, НАКРЫВАЦЬ

Стол абрусом, настольнікам засьцілаюць, ложак посьцілкаю засьцілаюць, каламажку, вазок таксама посьцілкаю засьцілаюць, каня гунькаю накрываюць. Ведама, накрываюць такія ўсялякую еміну і яду, прыкладам ад муҳаў.

КОН, ҚАНАВАЦЬ, НАҚАНАВАЦЬ, НАҚАНАВАНЫ;

КОНАДЗЕНЬ, НАКОНАДНІ;

КАНЧАТАҚ, ҚАНЧАР, ҚАНЧАЛЬНЫ, ҚАНЕЧНЫ

Усе менаваныя ў назове слова паўсталі ад аднаго ка-рэннага **кон**. Подле будоўлі і спачатнага значанья па-між **кон** і **канец** (з **коныць**) такая розніца, як паміж «вал» і «валец» (з **вальць**). «Канец» ё зъмяншальным прадметнікам ад «кон», як «валец» ад «вал». Спачатна «кон» значыла «канец», а «канец» — «кончык».

1. **Кон.** Які бывае канец жыцьця, канец рознай дзея-насьці, канец імкненіяў, заданніяў, такая і ёсьць доля, такі (памаскоўску) «рок, предопределение». Дыкжэ гэ-так ад «кон» (=«канец») паўстала цяперашнє значанье слова **кон=m.** рок, предопределение, п. los, *przezpasczenie*. Адгэтуль **канаваць**, -ную — предопределять, *przez-*

пасцаć; наканаваць, -ную — предопределить, przeznaczyć; наканаваны — предопределенный, роковой, przeznaczony, fatalny. Шмат прыкладаў слова «кон», «канаваць» і г. д. у прыведзеным значаньні ёсьцека ў творах М. Гарэцкага і М. Зарэцкага. У Нсл. 244—245 маем гэткія прыклады: Такое яму канаваньне ад Бога; Гэта яму канаваная съмерць; Яму такое канаванае жыцьцё; Каму Бог якую съмерць кануець, накануець, так і ўміраець кажан; На кану напісана знаць яму. Ластоўскі ў сваім слоўніку падае прыклады на б. 619. З Імсь: **Мне наканавана такая доля.**

2. Кон — м. очередь, п. kolej. Прыклады на гэтае значаньне слова «кон» возьмем з Нсл. 245: **Бяз кону выходзіш; Ня твой кон пачынаць; чый кон, таго і гроши.** Тут конам ё канец чаканьня чагось (у радоўцы — очереди, kolejі) або пачатак дзеянасьці, работы (ізноў такі ў радоўцы). Слова «кон» ляжыць у васнове, як слова «канец», так і слова «пачатак», бо, як гэта на першы пагляд ні дзіўна, але ў значаньні паміж канцом і пачаткам надта вялікая блізінія, пачатак — гэта другі, ці мо, ляпей, першы канец, той, што да нас бліжшы (як палка з двумя канцамі).

Дзеля самабытнасьці, сваесаблівасці нашае мовы напару бывае цяжка або і немагчыма даслоўна перакласці. Гэтак і тутка. Калі, прыкладам, перад крамаю або ўрадам стаяць людзі чакаючы, пакуль кожны з іх па парадку будзе магчы купіць або будзе прыняты, дык тут м. «очередь» п. kolejka адказуе блр. радоўка і толькі, калі, прыкладам, пятнанцаты ідзе купляць або прыймаецца, дык тады кон ягоны прыходзіць.

3. Конадзень — м. «канун», п. wilia, наконадні — кануне, w wilię, w przeddzień. Гэтыя слова між іншага ведамы з Барн., падае іх і Ласт. у сваім слоўніку. У конадзень **Купальня.** Малады Дзядок (час «Заранка»). Конадзень складаецца з двух словаў — з кон і дзень. Дыкжэ ляпей нельга было назваць апошні, канцавы дзень перад святам або перад якім здарэннем.

Словы пад. 1.2.3. дасканальныя. Наш народ выказаў тут сябе філёзофам.

4. Канчатак, канчар. «Канчатак» tym розніцца ад «канец», што мае шыршае значаньне. Гэтак канцом павесьці, апавяданьня і пад. будзе апошніяе слова, а канчатак можа займаць і шмат балонаў. Таксама ў словах ё канец і канчатак. Гэтак, прыкладам, у слове «сыноў»

канец гэта гук ў, але канчатак -оў. Канцом слова «есьці» ёсьцека і, але канчаткам гэтага неазначанага ладу ёсьць -ці. Блр. **канчатак** адказуе м. «окончание», п. *zakończenie* (дыкжэ ўжываныне паблр. «заканчэнне» — полёнізм) і *końcówka* (у граматыцы).

Канчарем завеца засталы кавалак якое рэчы, прыкладам выкуранай папіросы. Ужты ў дачыненні да папіросы, канчар адказуе м. «окурок», п. *niedopałek*.

Канчаць, ск. **кончыць** і **скончыць** — оканчивать, окончить. Адгэтуль **канчальны** — окончательный, п. *ostateczny*; **канчальна** — окончательно, *ostalecznie*. **Скажы канчальнае слёва**, Нсл. 245.

Канцавы — конечный.

Канечны — непременный, неизбежный, необходимый; **канечнасць** — необходимость, неизбежность; **канечне** — непременно, необходимо. Словы агульна ведамыя, запісаны ў Ар.; Войш. і інш. Канечне трэба, канечне прыедзь, Нсл. 244. **Не канечне папу яечня: зъесьць і дзяк, а поп будзець так**, тм.

КРЫЎДА, КРЫЎДЗІЦЬ, КРЫЎДНЫ, КРЫЎДНІК, КРЫЎДАВАЦЬ

Крыўда = м. обида; **крыўдзіць**, ск. **пакрыўдзіць**, **укрыўдзіць** — обижать, обидеть; **пакрыўджаны**, **укрыўджаны** — обиженный; **крыўдна** — обидно; **крыўдны** — обидный; **крыўднік** — обидчик, п. *krzywdziciel*, **крыўдніца** — обидчица, *krzywdzicielka*. Слова «крыўднік» знаходзім, між іншага, у Аль кітабе, транскрыбаваным Вольскім: **Муж быў крыўднік людзкі, ілгаў і крадаў**, «Узвышша» № 4 з 1927 г., б. 143. **Крыўдаваць**, **крыўдую** значыць «чуцца пакрыўджаным» — м. «обижаться». Прыклады: з ЗСД: **Яна быццам крыўдавала на самую сябе, што ня можа ляпей зрабіць**, 134; **Ды я, Васілёк, ня крыўдую**, 240; з ЛНЧ: **Грэх, чалавеча, на жыцьцё крыўдаваць**, 11; **крыўдавала на жыцьцё, на тугу па ласцы матчынай**, 44; **твой-жа брат селянін крыўдуе: апошнія, кажа, гарцы зьбіраеш**, 44. Слова гэтае ў мове народнай ведама ўсюды.

Відавочна пад уплывам «крыўдаваць» і слова «крыўда» напару значыць «нараканыне»: **Як радзіла сына Мікелу, дык еось і пачалося, усё на жывот тыя крыўды**, ЛНЧ 23.

У менаваных словах, з выняткам «крыўдаваць, **крыўдую**», усюды націск на **кры-**.

МЕСТА, МЕСТАЧКА, МЕСКІ, МЕСЬЦІЧ, МЕШЧАНІН; ГОРАД; СЯЛО, АДНАСЕЛЬ

«Ня люблю я места, парасейску горад» -- кажа ў вадным вершу Пр. Багушэвіч. Дыкжэ места парасейску завеца «город».

А ў нас цяперка ё слова «места» і няма слова «город». Калісь было накш. У сівую старыну былі «гарады». Гарадамі тады звалі адміністрацыйныя пункты ўмацаваныя (дыкжэ ад слова «гарадзіць»), а «места» значыла тое, што цяпер «месца». Але з часам у горадзе адно «места» набірае асаблівага значаньня, на ім разьвіваецца гандаль, рамёслы, прамысл. Проці гэтага места кажнае іншае звязыяще места малым, дык і дастае зъмяншальны назоў — «местьца», з чаго «месца». Значыцца, першае новае значаньне слова «места» было «рынак». Гэтае значаньне слова «места» захавалася, як архаізм, дагэтуль у ваднай дзяцінай песні-гульні, запісанай ля Крэва Аш. Вось яна:

Лады, лады, ладкі,
Пабіліся бабкі
Пасярод рынку
За рабую сьвінку.

А варыянт гэткі:

Лады, лады, ладкі,
Пабіліся бабкі
Пасярод места
За камок цеста.

Тут ясна, што «рынак» і «места» — гэта тое самас.

З часам харектар места-рынку з яго гандлям — крамамі і рамёсламі пашыраецца на ўесь горад, а, з другога боку, горад траціць свае ўмацаваныні, як ужо непатрэбныя. Дык гарады ператвараюцца ў месты; адначасна з гарадамі шчэз і назоў «горад». Цяпер горадам можна зваць толькі гарады старавечныя, значыцца, умацаваныя селішчы. Магло-б яшчэ паўстаць пытаньне, ці ня зваць цвердзяй (крэпасцяй) гарадамі, але места зваць горадам — гэта памаскоўску.

Слова «места» перанялі ад нас і Лятувісы (*miestas*).

Малое места — гэта **местачка** — (не «мястэчка», бо гэта пад польскім уплывам). Насельніцтва места — гэта **мяшчане**, даўней яшчэ званыя месцічамі. Прымета ад места — **мескі**: **мескія дамы**, **мескае жыцьцё** і г. д.

Назоў «места» замест «горад» ведамы ўжо з XIII в. З XV в. маём блізу вылучна «места», «местачка» (а ня «горад» «гарадок»), ды ў іх мескія людзі — месьцічы. Тры прыклады з Стт.: усіх княжат... шляхту, места і ўсіх падданых нашых... аднымі права... судзіці і справаваці маём, бал. 65; А гдзе-бы хто ня толька на палацу і два-рэ, але ў месьце, на вуліцы, або ў дому і на каторам-кольвек месцу, у месьце том, где мы самі будзем, каго раніў..., такой-жа віне падлечы маець, б. 745; на неаселага пазоў... маець быці прыбіван у брам замковых і мескіх, 74—25.

Колькі прыкладаў з МА.: каторыі людзі **мешкаюць** пад прысудам гарадзкім, тыі людзі **войт** і **мяшчане** за сябе былі забралі ў права мескае. І мы з таго дасматрэўши, урадзілі так: каторыі людзі паходзяць з права **меска-га** ў **гарадзкі** прысуд, тых маець намеснік наш судзіці і радзіці; а войту і **мяшчанам** у тыі людзі ня надабе ўсту-паціся, 7, л. з 1499 г.; пад прысудам **мескім** права майдэбурскага належалі, а не пад прысудам замковым, тм 72, з 1595 г.; прыказуем вам, абы ясьце **мяшчан места** Менскага... ня судзячы... да ўраду **места** Менскага ад-сылалі (л. з 1591 г., б. 48).

З менаваных прыкладаў відаць, што «гарадзкі» значыць тое саме, што «замковы».

У старых памятках крыўіцкіх ё мілёны прыкладаў на «места» ў значаньню маскоўскага «горад» і ані няма прыкладаў на «горад» у гэтым значаньню.

Сяло адказуе м. «деревня», п. wieś, wioska без розыніцы, ці ў сяле будзе царква або касьцёл ці не.

На ціхой сенажаці за сялом ў съвежым сене ляжаць добра. Куляшоў: У зял. дуброве 50. Гдзе быся што таковага... стала, у месьце альбо ў сяле, Стт. 202. **Сяляне** на сёлах ані ў дамех сваіх нічога прадаваці ня маюць, але да мест і местачак усе... вазіці... вольна, Стт. 487—5. Калі-б без азану ў каторам месьце, або ў сяле, азан ня пеўши, намаз пелі-б, вольна цэсару казаць тых людзей выцяць. Аль кітаб 88 а 17. Прыметнік ад «сяла» ёсьцека **селавы** (= м. «деревенский, сельский, п. wiejski, wioskowy). Селавая баба пайшла, Іг.

Аднасель, Ар — м. хутор, п. kolonia.

**НЯСТАЧА, ГАЛІТА; ГАНІЦЬ, ЗАГАНА,
ЗАГАНІЦЬ, ГАНЬБА, ГАНЕБНЫ,
ГАНЬБІЦЬ, ГАНЬБАВАЦЬ**

Калі чагось не стае (=м. «не хватает», п. brakuje), дык таго **нястача**, Ар.; Войш.; Хаценчыцы Вял. (=м. «недостаток», п. brak). Прыкладам, калі не стае хлеба, дык **нястача хлеба**. Можа быць **нястача еміны наагул**, або — яшчэ шырэй — **нястача ўсяго матар'яльнага**. Дыкжэ **нястача ўсяго** або шмат чаго матар'яльнага ёсьць **нястачау наагул** (=м. «недостаток», п. niedostatek) і абазначае стан блізка звязаны з беднасцяй ды зьяўляеца першай ступеняй таго, чаго апошній ступеняй ё **галіта** (Парх.; Нсл. 117) = м. «нищета», п. nędza.

Прыклады: **было агульнае вялікае гора і вялікая нястача**, 71; **думкі пра заклятую адвечную нястачу**, 149; **Усё жыцьцё нястача, гарота**, 347 (Усе тры прыклады із ЗСД).

Бывае такжа **нястача чагось не матар'яльнага, абстрактнага: нястача асьветы, нястача волі, розуму**.

«Недахоп» ё маскалізм, бо гэты непатрэбны нэолёгізм утвораны подле м. «недостаток».

Што ж можна ці трэба **ганіць** (=м. «порицать, хули́ть»), тое ёсьць **загана** (=м. «недостаток» п. wada). Гэтак заганаю ё ленасьць, неакуратнасьць. Баязьлівасць таксама загана чалавека, асабліва жаўнера. Заганаю гаворкі можа быць шапятлявасць, загіклівасць. Заганаю еміны можа быць **нястача ў ёй вітамінаў**, тукаў, бялку. Усялякая **нястача ёсьць заганаю**, але гэта ня значыць, што замест «нястача» можна сказаць «загана».

Прыклады: **Хлапец ніякай заганы ня маець**, Нсл. 163; **Работа без заганы**, тм.; **Каб яна, дзяўчына гэтая самая, ды была без заганы**, ЛНЧ 23. **Часіной плача няма ведама чаму — то ўжо загана**, Ант. 100.

Заганіць, заганеваць — закідаць камусь ці чамусь загану, знаходзіць загану. **Заганююць, заганілі работу**, Нсл. 164.

Заганены — запсаваны дзеля заганы. **Пянька заганена, ня чистая**, тм.

Заганны — із заганаю. **Тавар не заганны**, тм.; **Заганная работа**, тм.

Беззаганны — без заганы (=м., безупречный, безукоризненный), п. piepagannu, bez zargutu, bez przygany.

Заганлівы — 1) склонны знаходзіць у іншых загану.

Ня будзь заганліў, Нсл. 164, 2) маючы заганы. Заганлівы тавар, тм.

Ганка — срогае зганенъне за што-колечы (= м. «стро-гий выговор, взыскание», п. «пагапа»). **Добрую дастаў ганку** ад пана, Нсл. 109; **Бяз ганкі ня будзець за тое, што забавіўся**, тм.

Ганьба, Радашкавічы, Хаценчыцы Вял.; Ар.; Войш.; Нсл. 109. Ганьбаю ёсьць нягодны (вельмі благі) з моральна-гледзішча ўчынак (= м. «позор», п. hańba, як паказуе h,— з беларускае мовы). Гэтак зрада свайго народу ёсьць вялікай ганьбаю.

Ганебны — нягодны (вельмі благі) ўчынак злучаны з ганьбаю, значыцца нягодны з гледзішча моральнага. Тоё самае значанъне мае прыслоўе **ганебне. Ганебны твой учынак**, Нсл. 109.

Але **ганьба фізычная** — гэта што іншае (= м. «порок», увесье, п. wada fizyczna, ułomność, feler). Фізычнаю ганьбаю ёсьць тое ці іншае калецства. Прыклады: **Дзяцюк ня мае ніякае ганьбы, чаму-ж бы яго не ўзялі ў маскалі?** Ар.; Войш.; Радашкавічы; Смаргоні; **У каня няма ганьбы**, тм.

Ган — тоё самае, што «ганьба» ў значанъню фізычным. **Ніякага гану няма гэтаму каню**, Нсл. 109.

Ганьбіць, зганьбіць — прычыняць, прычыніць камусь ганьбу (= м. «позорить, опозорить»). **Ганьбіца — ганьбіць сябе** (= м. «позориться»). Работа нікога ня ганьбіць, Вк (ЛБ); **За што ты мяне ганьбіш, зганьбіў перад людзьмі?** Нсл. 109; **Ты сусім зганьбіў маю славу**, тм.

Паганьбіць — посраміць. **Кафіраў** *) усіх паганьбіш. Аль кітаб 89.

Ганьбаваць, -ую, зганьбаваць, ую (Сухаволя, Новы двор Ск.; Радашкавічы; Ар.; Войш.; Смаргоні) — знаходзіць, знайсьці ў кім ганьбу (ганьбу ў значанъню фізычным) або загану, хоць-бы об'ектыўна ніякае ганьбы ня было, і з гэтае прычыны паставіцца ад'емна, адкінуць. Прыклады: **Яму сваталі, сваталі дзяўчыну, а ён зганьбаваў**, Сухаволя; Ар. і інш. **Як Бог ё Богам, не ганьбуй убогім**, Вк. (ЛБ); **Зганьбаваў майго каня, ня хоча купіць**, Ар.; **Зганьбаваў кужаль**; Новы Двор, Ск.

Даваць, даць ганьбу (Ар.; Радашкавічы) — ганьбаваць, зганьбаваць. **Ганьбу даць, Вк.** (ЛБ 266).

*) Нівернікаў, слова арабскае.

ПАРА

Найпярвей трэба адрозыніць слова «пáра» і «парá».

Пáра (з націскам на па) ужываецца: першае) у такіх прыкладах, як прыкладам, пара ідзе з гаршка, з вару. У прыведзеным і падобных прыкладах «пара» адказуе м. «пар».

Другое) зусім іншае паходжаньнем і значаньнем слова «пара» з тым самым націскам у такіх прыкладах, як пара рукавіцаў, шкарпеткаў, пара гусей і пад. Тут **пара**=м. «пара». Але міністэрская пара была на прыйме — значыць міністра із сваёю жонкаю быў на прыйме, памаскоўску перадаецца словам «чета».

А парá (з націскам на канцавым — а) ужываецца ў дачыненъні да часу. Гэтак, кажацца «парá дамоў», парá жаць, парá вучыцца, парá супачыць» і пад. **Будзе парой** — знача «досыць часу», «няма чаго съпяшацца».

Дзень і нач — парá (=м. сутки, п. doba). Пркл.: **Ужо дзьве пары як скачуць**, Войш. Далей кажацца **пара году** (=м. время года). **Год дзеліцца на 4 пары**: вясну, лета, восень і зіму. «Пара» ўжываецца таксама ў значаньні часыці пэрыяду або і проста пэрыяду (**пара нацыянальнага адраджэння, пара заняпаду**).

ПЕРАЙМАЦЬ, ПЕРАНЯЦЬ, ПЯРЭЙМЫ; СУСТРАКАЦЬ, СУСТРЭЦЬ, СУСТРЭЧА; СПАТЫКАЦЬ, СПАТКАЦЬ, СПАТКАНЬНЕ

Пераймаць, пераняць, пярэймы ўжываюцца, калі штось перахоплюем, загараджаем сабою камусь дарогу. Прыкладам, адзін кідае снапы на тарпу, а другі, стоячы на тарпе, іх пераймае. Ужываецца, калі заходзяць каму наперад з мэтаю ня пусьціць яго далей. Гэтак, пастух пераймае жывёлу ідучую у шкоду. Гэтак-жэ пераймаюць, прыкладам, уцеклага каня, за што дастаюць надгадору **пераймо**.

Так сама пераймаюць, ідуць на пярэймы (=м. «на встречу») чалавеку, хочучы яго прывітаць, аказаць яму гэтым сваю пашану да яго. **«На пярэймы»** значыць яшчэ тое, што м. «наперерез».

Сустракаць, сустрэць, сустрэча і спатыкаць, спаткаць, спатканьне маюць аднолькавае значаньне і ўжываюцца тады, калі ніводнага з менаваных мамэнтаў нямашака.

ПРЫЯЦЬ, СПАГАДАЦЬ, ЗЫЧЫЦЬ, ЖАДАЦЬ

Ёсьць гэт'кія беларускія слова: спагада, спагадны, спагаднасьць, спагадаць, спагадлівы, спагадлівасьць, спагаднік, спагадніца.

Аднолькавага із «спагада, спагадны, спагадаць» значання ёсьць слова «спачуцьцё, спачуваючы, спачуваць». Гэтаク, прыкл., можна спагадаць або спачуваць чалавеку ў бядзе, гору і іншым няшчасьцю.

Накшаше значанье мае слова **прыяць** (= м. благоприятствовать, п. sprzuyać). Прыяць можна, як у бядзе, так і ў шчасьцю — заўсёды. Мае ўжывацца **прыяць** (бяз **с**), а ня «спрыяць».

Прыклады: **Праведныя родзіцелкі, прыяйце, хлебасолі засылайце і нас не забывайцеся,** Любавічы Імсь. (Ром. VIII 527). **Свой свайму балей прыяе, чымся чужому,** Нсл.; Валожына; Сып. **Папрыялі жнейкі, дык і дажалі,** Нсл. **Прыяняня ані каліва ў вас няма,** Нсл.

Узноў накшаше значанье словаў «зычыць, зычэнне, узычыць, зычлівы, зычлівасьць» і «жадаць, жаданье, жаданы». Можна зычыць або жадаць чалавеку ўдачы, шчасьця.

СЕНАЖАЦЬ, ПОЖНЯ, ЛУГ, ЛУКА, ПОПЛАЎ

Сенажаць або **санажаць**, зъм. **сенажатка, санажатка** абазначае зямлю, што пакрываецца травою, каторую з году ў год косяць на сена. **Пожня** мае тое самае значанне, што сенажаць. Як провінцыялізм, «пожня» значыць яшчэ «поле па зжатым збожжу», іржышча. Мокрая сенажаць будзе луг, зъм. **лужок** і няма дзіва, бо «луг» таго самага караня, што і «лужа».

Сенажаць у хорме лука (балей-меней) завецца **лукá**. Гэткія сенажаці нярэдка бываюць ля ракі. Сенажаць ля рэчных мэандраў завецца **зálука** (п. zakole), Барн. Прыклады: **Сенажатку сваю запрадаў,** Нсл. 630; **Куплю табе хатку, яшчэ сенажатку,** тм.

Ці ўсе лугі пакошаны,
Ці ўсе сенажаці?
Пытаецца сын у маці,
Каторую браці.
З нар. песні.

Сюды лугі, туды лугі —
Недзе каню націціся.
У мяне, маладое, роду многа,
Да к некаму прыхіліціся.

З нар. песні, зап. у Стайдечыне
(«Белар. (крыў.) нар. песні й казкі», 1, 3).

Прыметнік да «сенажаць» — **сенажатны** (= м. луговай, сенокосный, п. Łąkowy).

Сенажатка сустракаецца ў вадным смаленскім дакументэнце ўжо ў XIII в.

Санажаць (з ацьвярдзелым с) сустракаецца ў памятках ужо ў XV в., а ў цяперашняй мове народнай ужываецца між іншым у Вал., Аш. і Л.

Слова «пожня» запісана ў Дз. ля Мосара і Глыбокага, у Будзе Вял. і ў Леплю. З літаратуры прывядзёмы прыклады з ЛНЧ: **Мой парабак мо' ужо пожню скасіў**, 17; **Дый пожанька ў мяне, ат, пуп прыкрыць камарыны,— і ўзяў-бы касу ды суседу ногі падрэжаш**, 8.

«Лукá» запісана ля Сажа, Дняпра, Нёмана і ў Аш. Лукавіна — излучина, Нсл. 272. Дарога лукавінаю ідзець, тм.

«Поплаў» значыць тое, што м. «заливной луг»; «поплаў» запісаны між іншага ў Вільні і ў Іг.

**СУДЗЬДЗЁ, СУДНІК; СНАСЬЦЬ; СНАДЗІВА,
СНАДЗЬ, СНАДЗІУНІК, СНАДНІК;
СКРЫНЯ, СТРУМЭНТ, ВУПРАЖ**

Судзьдзё, родны склон **судзьдзя**, прадметнік зборны (адзіночны — **судзінá**) — гэта місы, талеркі, шклянкі, ісподкі, гаршкі, жбаны, ведры, цабры, ражкі, начвы і да г. п. Кр. «судзьдзё» адказуе м. «посуда», п. пасзупіе.

Суднік — гэта шахва, у каторую ставяць судзьдзё (= м. буфет, п. kredens).

Снасьць — гэта калёсы, каламажка, драбіна, панарад, сані, плуг, барана і да г. п. Прыклад: **Хто едзе на снасьці, а хто на шчасьці.**

Шыла, малаток, абцугі, ножніцы, нож, сякіра, піла і да г. п., — гэта ўсё **снадзіва** (снáдзіва яно — ніякага рода). Замест «снадзіва» ўжываецца яшчэ **снадзь**.

Кажны майстра або майстроўка мае сваё снадзіва або сваю снадзь. Гэткім парадкам ё снадзіва сталалярскае, сълёсарскае, кравецкае, шавецкае і г. д. Вўчань-

ніцкім снадзівамі або снадзьмі будуць — пяро, асадка (= м. «ручка»), алавік, шылца, лінійка, астрылца, цыркель і пад.

Выглядадае, што розыніца між снасьцяй, з аднаго боку, а снадзівам або снадзьдзю, з другога,— у велічыні. Гэтак серп — снадзіва, або снадзь, але машина жаць (жачка) — снасьць, цэп — снадзь або снадзіва, але малатарня — снасьць.

Вельмі часта ў снасьці ё сваё снадзіва. Гэтак, плуг — снасьць; але сашнік (нарог) у плuze — снадзіва; сячкарня — снасьць, але нож у сячкарні — снадзіва; малатарня — снасьць, але цапы ў малатарні — снадзівы; калёсы — снасьць, але шворан у калёсах — снадзіва.

Снасьць адказуе 1) м. орудие, п. *narzędzie*. Земледельческие, сельскохозяйственные орудия, *narzędzia rolnicze* — земляробская, ралейная снасьць; 2) мертвый инвентарь, *inwentarz martwy*. **Снадзіва і снадзь** адказуе 1) м. инструмент, п. *narzędzie* (столярские инструменты, *narzędzia stolarskie*; 2) принадлежности, *przyboru* (письменные принадлежности, *przyboru piśmienne*).

Снадзь запісана ў Вял.; Н. і Мн. Прыклады: **Бяз снадзі і вошы не заб'еш**, Вял.; **Кавальская снадзь** Вял.

Снадзіва запісана ў Бр.; Вал. і Ск. Прыклады: **Шавец забраў свае снадзівы і пайшоў**, Сухаволя, Ск.; **Благія снадзівы ў сасе**, тм.

Назоў месца складу ў мове крывіцкай творыцца звычайна суфіксам — **нік**: суднік, качарэжнік, дрывотнік, съметнік, каласынік. Дык склад снадзіваў, або снадзяў, будзе **снáдзіёнік**, або **снáднік**. Як розныя ё снадзівы — снадзі, так сама розныя будуць снадзіёнікі — снаднікі: столярскі, сълесарскі, такарскі, малярскі снадзіёнік, або снаднік. Словы азначаючыя, які снаднік (**«столярскі»** і пад.), будуць дадавацца толькі тады, калі бяз іх ня будзе зразумела, аб якім снадніку гутарка, а звычайна будзе казацца толькі снадзіёнік або снаднік. Вучаныніцкі **снадзіёнік**, або снаднік, мае свой адумысловы назоў **«пярэчнік»** (= м. пенал), Буда, Вял. Вучанынік ў пярэчнік паложыць пяро, асадку, алавік, астрылца і інш.

Скрыня, Ар.; Нсл. 588. зъм. **скрынка**, Ар., **скрыначка**, тм., або **скрынька** і **скрынечка**, Нсл. 588 адказуюць м. **«ящик»** і **«сундук»**. У значаныні апошняга, а такжа пол. *waliza* ужываецца яшчэ **кухрык** (з усходняга Палесься падае Машынскі ў сваёй працы), значыцца, малы кухар (куфар). Прыклады з Нсл. 588: **У нашай пані поўная**

скрыня палатна, адзежы; Скрынька аббітая бляхаю.

Скрынька ў якой-колечы скрыні (у шахве, кухры, кухрыку і інш.) завецца прыскрынак, Ар., прыскрыначак. Выймае з прыскрынку акраец хлеба, ЛНЧ 32; Гроши ў прыскрынку, у прыскрыначку ляжаць, Нсл. 510.

Прыскрынак у стале завецца прыстолак, Ар. (=п. szuflada).

Сутнік — 1) кош з вечкам. Ар.; с. Чухны, Краўскае в., Аш.; 2) м. «сундук». Чухны, тм. Дык, хіба, і «чемодан».

Струмэнт, мн. лік струмэнты бываюць толькі музыцкія. Дуда, іскрыпка, цымбалы, клярнэт, гармонік і пад., — гэта струмэнты.

Вупраж. Лейцы, вобраць, хамут, супонь, набедрыкі, падпінак, падсядзёлак і пад.— гэта вупраж.

СУЦЭЛЬНЫІ АДЗІНЫ, АДЗІНОСТВА;
ЗАДЗІНОЧЫЦЬ ЗЛУЧЫЦЬ; АДЗІНОТА,
АДЗІНОТНЫ; УЛУЧЫЦЬ, ВЫЛУЧЫЦЬ,
ЛУЧЫЦЬ, ЛУЧНЫ

Суцэльны ў фізічным дачыненіі абазначае штось зробленое з аднаго матар'ялу, нясточанае, прыкладам — **суцэльная палка**. Гэтаму значанью слова «суцэльны» адказвае м. «цельный», «целостный», «сплошной», п. jednolity.

У дачыненях іншага характару «суцэльны» ўжываліца тады, калі зъявы ідуць адна па аднай беспасярэдне. Гэтак, суцэльная школа будзе тады, калі з школы народнае беспасярэдне можна перайсьці ў сярэднюю, а з сярэдняе ў вышшую. У гэтым (другім) прыпадку «суцэльны» адказуе м. «единый», п. jednolity. Заўсёды ка-жацца **суцэльная школа, беларуская мова суцэльная, беларускі народ суцэльны**, гэта значыцца, што складаецца з аднолькавае этнічна масы, і пад.

Суцэльнасць — цельность, целостность, единство, jednolitość. **Суцэльна** — целостно, цельно, jednolicie.

Адзіны значыць тое, што адзін, але з вялікім падчыркненінем і адказвае м. «единственный», «единый» п. jedu-
пу. **Адзіны Бог.** Адгэтуль вера ў тое, што Бог адзіны ёсьць вера ў **вадзінства Божае**. Гэтак, паміж іншага, гэтыя слова (адзіны, адзінства) ўжываюцца шмат разоў у Аль кітабе — кнізе беларускіх мусульманаў, напісанай у даўнейшай беларускай мове народнай.

Іншае значанье слова «адзінства» адказвае м.

«единство», п. *jedność*. Гэтак, прыкладам, у беларускіх летапісах кажацца, што задзіночыўшыся проці Яўната, Вялікі Князь Альгерд і князь Кайстут увесь час із сабою жылі ў вадзіносцьце.

Задзіночыць, задзіночыцца, што так часта ўжываецца ў беларускіх памятках (з мовы народнай запісана цяпер у Вішневе Вял.), значыць — злучыць колькі ў вадно, колькім зъліцца ў вадно і адказаваюць м. «соединиться», «об'единиться», п. *zjednoczyć*, *zjednoczyć się*. Ужыванае там-же **задзіночаны** — м. «соединенный», «об'единенный», п. *zjednoczony*; **задзіночанье** — соединение, об'единение, п. *zjednoczenie*.

Блізкое значаньнем да **«задзіночыць, задзіночаны, задзіночанье»** ёсьць **«злучыць, злучаны, злучэнье»**.

Агульна можна зацеміць, што калі маецца на ўвеце мамэнт ідэялёгічны або палітычны і псыхолёгічны, дык кажацца **задзіночыць, задзіночанье, адзінства** (у 2-м значаньні), а пры мамэнце фізычным, мэханічным — **злучыць, злучэнье**. Гэтак, як мы бачылі, задзіночыліся Альгерд з Кайстутам. Асобныя беларускія княствы задзіночыліся ў вадно сваё гаспадарства, званае Вялікім Княствам Літоўскім. Але, разабраўшы съцяну, злучым дзьве гасподы, можна злучыць два ці балей статкаў у вадзін статак.

Ёсьць **Задзіночаныя Гаспадарсты Падночнай Амерыкі** (а ня **«Злучаныя»**).

Адзінота значыць бесъсямейнасць або маласямейнасць і стан, калі чалавек чуецца адным, бяз іншых, быццам пакінены. Адказвае м. «одиночество», п. *samotność*.

Адзінотны — одинокий, *samotny*.

Словы з каранём **луч** — можна падзяліць на дзьве галоўныя часьці.

1. Да першай часьці належыць тыя, што маюць націск на суфіксе **-ы, -а, -э** (часамі на прыстаўцы **-вы**). Вось яны:

Лучэнье — м. «соединение».

Лучыць (націск на **-ы**) м. соединять. Гэты дзеяслвоў у няскончаным трываньні ня мае прыстаўкі і ў такім прыпадку можа ўжывацца і пры мамэнтах ідэялёгічным, політычным і псыхолёгічным («нас лучыць агульная ідэя, інтарэсы, характеристы»), тымчасам у трываньні скончаным («злучыць») ужываецца адно пры мамэнце фізычным, мэханічным і, хіба, хімічным. Прыклады з Нсл. 273:

Лучы разам увесь статак; Пшоначка мая прыдáлася, ды на каравай згібáлася, ды на каравай, на кветачкі; лучы, Божа, наши дзетачкі; Лучэнъне быкоў к бараном (прыказка).

Лучыцца — присоединяться. **Лучэцся** к нам, весялей будзе ехаць у ваднэй кумпанії, тм.

Вылучаць, ск. **вылучыць** — 1) отделять. **Вылучаць**, вылучыць цяляты з стады, Нсл. 86. 2) исключать. **Нас не вылучалі** ад работы; за што-ж вылучылі ад гасьцінца, тм. 3) выключать. **Вылучылі** электрычнасьць.

Вылучаны — 1) отделенный. **Бык вылучаны з стады**, Нсл. 86. 2) исключен, 3) выключен. **Вылучна** — исключительно.

Улучаць, ск. **улучыць** — включать, присоединять, Нсл. 60. **Улучацца**, ск. **улучыцца** — включаться, присоединяться, тм.

Улучэнъне — включение, присоединение, тм.

Улучна — включительно. **Улучоны** — включенный, присоединенный, Нсл. 60. **Улучоны ў стаду бык**, тм. **Электрычнасьць улучона**.

Адлучаць, ск. **адлучыць** — отделять,— лить.

Прылучаць, ск. **прылучыць** — присоединять. **Ня прылучай драбнога статку к буйному**, Нсл. 504.

Прылучацца, ск. **прылучыцца** — 1) присоединяться, 2) случайно попадаться, случаться. **Мне чалавек прылучаецца**, прылучыўся разам ехаць, тм.

Прылучны — приставший нечаянно. **Прылучная карова**, **Прылучнае жарабё**, тм.

Прылучоны — присоединенный. **Прылучоную скаціну каровы бадуць**, тм.

Прылучэнъне — 1) присоединение. **Прылучэнъне скаціны да стады**, тм. 2) стеченье обстоятельств, приключение. **Дзіўное зьдзеялася прылучэнъне**, тм.

2. Да другое часыці належаць слова з націскам на карані лу — Маєм тут гэткія:

Лúчаць, ск. **лúчыць** (націск у вабодвых на ý) — попадать, попасть, *trafiać*, *trafić*. **Але-ж ты лúчыў яму добра**, адразу скруціўся, Сып.— Як ты лúчыў да нас? — **А вось прыйшоў нейк**, Сып. **Лúчанъне** (націск на у) — попадание, *trafianie*.

Лúчна — метко, Нсл. 273. **Лучна выстраліў**, тм. **Лучны** — меткий, тм. **Лучнае тваё вока**, тм.; **Лучная страла**, тм. **Бог ня стучон**, ды **лучон**, тм.

ТОЛЬКІ — КОЛЬКІ

Спачатку прывядзём прыклады.

Із старое мовы: Абраці і пастанавіці віжоў толькі, колькі патрэбна будзець, Літ. Статут 1529 г.; Жаднае зьвірхнасьці над намі зажываці ня можаць, адно толькі, колькі яму права дапушчаець, Стт.

З ЛНЧ.: Прыкінуўшы вокам, колькі вазоў будзе, 29; Бач ты яго, міласэрны які знайшоўся — папрацуй у яго дзён колькі... А папытаць-бы ў цябе, а колькі ты плаціць будзеш, 11; Дзіва, сена колькі таго аднаго. На ўю зімку стане, ды прадаць яшчэ колькі можна, 47; Папакашавай дзён колькі, 11; Дастава колькі хунтаў, і то ў знаёмых, 25.

З ЗСД: Колькі ў вас зямлі? 49; Колькі вы зьбіраце збожжа? тм.; А колькі радасьці... 62; За колькі часінаў Халіма раптам спыніўся, 32; На колькі часінаў запанавала маўчанка, 138; Тады яшчэ колькі чалавекаў падхаплі, 141; Колькі часінаў ён глядзеў на яе здалёку, 170.

З «Сын»: Колькі радасьці было ў закурэлай... хаце ў Агапы, 15; Колькі начай бяз сну высядзела яна каля рыжае дарагое галоўкі, 22; Колькі выцярпеў, сынок мой, 25.

З Ар. Куляшова: «У зялёной дуброве», Менск 1940: Маці за руку гасьця ўзяла. Колькі слоў сказала напасьледак, 13. Колькі зім ня верыла ў съмерць ніяк.

Колькі ты даў яму? Нсл. 242. Колькі не гавары яму, ён усё сваё, тм.

З прыведзеных прыкладаў відаць: 1) **толькі** ўжываецца таксама, як прыслоўе меры (у значаныні м. «столько»; 2) **колькі** ўжываецца, як у значаныні маск. «сколько», так і ў значаныні м. «несколько»; 3) як **толькі**, так і **колькі** ўжываюцца бяз с на пачатку.

Прыклады можна было-б прывесці з кожнае мясцовасьці. З Наваградчыны прыводзіць Чч., з Случчыны — СК. (між іншага, і ў значаныні маск. «несколько»).

Ад «**колькі**» паўстаў прадметнік **колькасць** (=м. количество, п. ilość), ад якога ўзноў прыметнік **колькасны** (=количествоенный, ilościowy).

ЦВІЦЕЦЬ (ЦВІСЬЦІ), ЦВЕТ і КРАСАВАЦЬ, КРАСА; КРАСКА

Усе расьліны, каб даць плод, мусяць быць заплодненныя. Запладненьне настаем у часе **цвіцення**, або **красавання**. Дзервы (клён, ліпа, бяроза і інш.) **цвітуць** і

цвіту маюць **цвіт**. Збожжа — жыта, пшаніца, ячмень, авёс — красуе (па мясцоваму, прыкладам ў Лідчыне, «красуе») і **красуючы** мае **красу** (памясцоваму «расу»). Травы (прыкладам мяліца) красуюць. Лён і стручковыя — гарох, боб, соя, чачэўка і іншыя — цвітуць. Але гуркі — «гараць».

Е два дзеясловы — **цвіцець** і **цвісьці** (заўсёды з і па в., хоць «цвіт», пр. «съвет», але «съвітае»), ад **цвісьці** ў цяп. часе ё побач дзъве хормы — **цвіту**, **цвіцеш** і г. д. і **цвію**, **цвіеш** і г. д.

Красавацца, пакрасавацца мае значанье «вельмі добра мецца» і адказуе 1) м. «процветать», п. kwitnąć. **Красуецца** ў жыццю, чаго яму не стае? **Пакрасаваўся** на съвеце. **Красуецца** ў чужым дабру (усі прыклады з Нсл. 252); 2) м. «щеголять», п. stroić się, elegantować się. **Красуецца** ў чужой адзежынцы, тм.

Дзеля таго і **красаванье** значыць ня толькі, што некоторыя расьліны красуюць, але яшчэ адказуе м. «процветание, расцвет», п. rozwiewać. **Дзявоцкае красаванье. Не вялікае красаванье за ім, хоць ён і багаты.** (Абодва прыклады з Нсл. 252).

Цяперка ў народнай мове крывіцкай ё два слова — **«краска»** і **«кветка»**, каторыя часта маюць тое самае значанье.

Краска, зъменш. **красачка** пашырана па ўсёй Крыўі. Запісана гэтае слова між іншым у Віцебску; Ар.; Войш.; у Чарнігаўшчыне (РСБ. 146; ПНЗ), у Др., у Сц. Прыйлады: **Прыгожыя краскі**, Нсл. 251; у **самую касавіцу** (сонца, краскі, чырканыне косаў), ЗСД. 390; **Зарваў красачку дый пайшоў**, ПНЗ, 40.

Дзе кажуць **«кветка»**; там старая кажуць яшчэ **«краска»**. Гэтак, прыкладам, у Ар. маладыя звычайна кажуць **«кветка»**, але старая **«краска»**. Гэта паказуе, што **«краска»** слова старшае ў нашай мове і чыста крывіцкае. Аб яго крывіцкай чысьціні съветчыць яшчэ і тое, што мовы суседнія гэтага слова ў даным значаньні ня знаюць. Задзяллю гэтта, што ўсе краскі цвітуць, а не красуюць.

Што да **«кветка»**, дык трэба зацеміць, што гэтае слова ў некаторых мясцовасцях мае яшчэ значанье **«ветка»**. Гэтак, у Ар. кажуць **«кветка аўсу, авёс квяцісты»**, тым-часам як у Кушлянах ля Жупран таго-ж пав. кажуць **«ветка аўсу, авёс вяцісты»**. Так-жа Насовіч у сваім слоўніку на б. 233 падае **«кветка»** ў значанью **«ветка (Адарві кветку кляновую)»**. Калі яшчэ зьвернем увагу, што ў

мясцовасьцях найменей падпалых пад польскі ўплыў, прыкладам ля Пархвенава і Докшыцаў Вял., кажуць «квяты», значыцца, ужываецца чиста польская хорма гэтага слова, бо зъмена не пасыпела яшчэ стацца, дык трэ' прыйсьці да вываду, што «кветка» паўстала скрыжаваньням п. kwiat, крывіцк. «цъвет», што дало «квет» (гэтую хорму падае Нсл. 233), а пад уплывам жаноцкага роду ў «краска» паўстала далей «кветка».

Значыцца, чиста крывіцкае слова ё «краска», і яно павінна ўжывацца ў мове літаратурнай.

Проці «кветка» прамаўляе яшчэ старая асаблівасць нашае мовы — пераход спачатнага кв перад «ѣ» і «і» у цьв. Ведама, так-жа будзе цьвітучы, а ня «квітучы».

АЛЬФАБЭТНЫ ПАКАЗЫНІК ВЫЯСЬНЕНЫХ СЛОВАЎ КРЫВІЦКІХ *

- абярняся 14
абрус 40, 46
аглядацца (дома), ск. агледзіща 9, 41
агоўтацца 13
ахвоста да яды 44
адвалакаць 31
адвалока 31, 32
адгэнуль 37, 38
адгэтуль 37, 38
адкаснущца 33
адклад 31
адкладаньне 31
адкладаць 31
адкрыта 46
адлажыць 31
адлучаць, ск. адлучыць 59
адмыканьне 45
адмыкаць, ск. адамкнуць 45
аднасель 49, 50
адпіраць, ск. адперці 45
адправа 32
адстаць 32
адшчапляць, ск. адшчапіць 45
адтуль 37
адчапіща 33
адчыняць, ск. адчыніць 45, 46
адчынена 46
адзываць, -ца 41
адзежа 40, 41
адзежынка 61
адзержаны 27
адзетак 40, 41
адзецыце 41
адзіны 57
- адзіноства 57, 58
адзінота 57, 58
адзінотны 57, 58
анікога 13
анічога 13
анталяжы 41
апранаць, -ца 41
апраніха 41
апратаваць, -ца, ск. апрануць, -ца 41
апука 31
асадка 56
асілак 34
асталасьць 32
асталец 32
асталы 32, 33
астацца 32, 33
яго міласьць 26, 36
ягоны 30
яда 43, 44
ядкі 43, 44
ядомы 43, 44
ядуха 45
ядун 45
яечня 9, 48
як га 11
якасьць 31
бальшыня 35
бяліць 44
беззвач 8
беззаганы 51
бліжышы 27
брыйы 41
буйны 34
валадар 36

* З'явяртаю ўвагу чытачоў, што, складаючы паказынік, аўтар ка-
рыстаўся альфабэтным парадкам, крыху адрозным ад сучаснага,—**А,**
Я, Б, В, Г, Х, Д, Э, Е, З, Дз, Ж, Дж, І, Й, Ы, К, Л, М, Н, О, Ё, П,
Р, С, Ш, Т, У, Ү, Ю, Ц, Ч, Ъ.—Заўвага ўкладальніка.

ваша міласьць 24
вашэцеў 24
вашэцін 24
вяліза 33, 34
вялізарнасць 34
вялізарны 33, 34
вялізманны 33, 34
вялізны 33, 34
вялікі 33, 34
вялічны 35
вяцісты 61
весіч 33, 35
велічыня 33, 35
від 28
вызначаны 31, 46
вызначаныне 31
вылучаны 59
вылучаць, ск. вылучыць 57, 59
вылучна 59
вынайдзены 27
выцьвілы 28
вышышы 29
воглядка 9
воглядніца 41
волат 34, 35
вонках 41, 42
вонкі 41, 42
вонратка 40, 41
восьдзе 38
вупака 39
вундзе 39
вушраж 55, 57
вучаніцкі 55, 56
вучыцелства 39
гадзіна 11
галіта 51
ган 52
ганебне 52
ганебны 51, 52
ганіць 51
ганка 52
ганьба 51, 52
ганьбаваць, ск. зганьбаваць 51,
    52
ганьбіцца 52
ганьбіць, ск. зганьбіць 51
гарадзкі 50
гаспадар 28, 35—37
гаспадарыня 35, 36
гаспадарыць 36
гаспадарычна 35, 36
гаспадарка 36
гаспадарліва 36
гаспадарлівасць 36
гаспадарлівы 36
гаспадароў 36
гаспадарскі 36
гаспадарства 35, 36, 42, 43, 58
гаспадарствавасць 36
гаспадарстваваць 36
гаспадарствавы 36
гаспадыня 35, 36
гаспадыніць 36
гаспода 35, 37
гасподнік 35, 37
гасподніца 37
гэздзе 38
гэндзе 39
гэнак 37, 38
гэнам 37, 38
гэнакі 38
гэнны 37, 38
гэн'кі 37, 38
гэнулькі 37, 38
гэтак 37, 38
гэтакі 38
гэты 37
гэт'кі 37, 38
гэтта 37, 38
гэтулькі 37, 38
город 49, 50
грамада 39, 40
грамадавасць 39
грамадаведа 40
грамадавы 39
грамадзянін 39
грамадзянскасасць 39
грамадзянскі 39
грамадзянства 39
грамадзейскасасць 40
грамадзейскі 39
грамадзкасць 39
грамадзкі 39
грамадзтва 39
граныне 40
граць 40
гуляць, ск. пагуляць і згуляць 40
гулі 40
гульня 40
гунька 46
хундамэнт 46
хусты 40
хусьце 40
хутра 41
дабранач 13, 21
дабраподны 26
дабраслаў 9, 21
дабрывчар 9, 21
дабрыдзенъ 9, 20

- даваць, ск. даць ганьбу 52
 дагэнулешні 39
 дагэнуль 37, 39
 дагэтuleшні 39
 дагэтуль 37, 39
 дакуль 38
 далавах 41, 42
 доле 42
 долех 42
 далоў 41, 42
 далоўе 41, 42
 далоўках 42
 далоўку 42
 датуль 37, 38
 дужасіл 34
 дужы 34
 едзь 44
 ежа 43, 44
 ейны 30, 31
 емя 43
 еміна 43
 емінны 43
 забел 44
 забела, зым. забелка 44
 забелены 44
 завязлы 28
 загана 51, 52
 заганеваць, ск. заганіць 51
 заганены 51
 заганлівы 51, 52
 заганны 51
 загнілы 28
 задзіночаны 58
Задзіночаныя Гаспадарствы Паўночнае Амэрыкі 58
 задзіночаныне 58
 задзіночыць, -ца 57, 58
 закладаць, ск. закласыці 46
 закраса 43, 44
 закрасіць 44
 залаплены 27
 залука 54
 замыканыне 45
 замыкаць, ск. замкнуць 45
 замкнёны 45
 запалы 28
 запіраць, ск. заперці 45
 засаўка 45
 засоваваць, ск. засунуць 45
 заставацца, ск. застацца 32, 33
 засталец 33
 засталы 32, 33
 застыглы 28
 засыпаваць, ск. засыпець 32, 33
 засыцілаць, ск. заслаць 46
 зашчапляць, ск. зашчапіць 45
 зашчеплены 45
 затаўка 43, 44
 затаўканы 44
 затаўканыне 44
 затаўкаць, ск. затаўчи 44
 затоўчаны 44
 зачыніць, ск. зачыніць 45, 46
 звонку 41, 43
 зычэныне 54
 зычыць, ск. узычыць і пазычыць 54
 зычлівасыць 54
 зычлівы 54
 злучаны 58
 злучэныне 58
 знадворку 41, 43
 зъдзявашаць, ск. зъдзець 41
 дзядзька 24
 жаданы 54
 жаданыне 54
 жадаць, -ца 44, 45, 54
 жадзён 44
 жарало 3, 27
 жачка 56
 жыр 43, 44
 жыраваць 44
 жыркі 44
 жырны 43, 44
 ігруша 29
 іхны 30, 31
 іскрылка 40, 57
 істраўня 45
 канаваны 47
 канаваныне 47
 канаваць, ск. наканаваць 46, 47
 канечнасыць 48
 канечне 48
 канечны 46, 48
 канцавы 48
 канчальна 48
 канчальны 46, 48
 канчар 46—48
 канчатак 46—48
 канчаць, ск. кончыць і скончыць 48
 карміцелка 45
 карміцель 45
 квяцісты 61
 кветка 61, 62
 колькасны 60
 колькасыць 31, 60
 колькі 60
 кон 46, 47
 конадзень 46, 47

краса 60, 61
красаванье 61
красаваць, красаваца, ск. пакрасаваца 60, 61
краска, зын. красачка 34, 60—62
кры́да 48
кры́даваць 48
кры́дна 48
кры́днік 48
кры́дніца 48
кры́дны 48
кры́дзіць, ск. пакры́дзіць і ўкры́дзіць 48
кү упны 34
кухрык 56, 57
кулёк 40
кутнік 35, 37
кутніца 37
лягчаць 10
лестась 8
лінія 29
ліст 26, 27
ложак 46
луг, зын. лужок 54, 55
лукá 54, 55
лукавіна 55
лúчанье 59
лучаць, ск. лучыць 57, 59
лучэнье 58
лучыць, -ца, ск. злучыць, -ца 57—59
лúчна 59
лúчны 59
мадзець 12
майстат 35
майстра 55
майстроўка 55
маныарка 41
мяншыня 35
мескі 49, 50
места 29, 33, 37, 42, 43, 49, 50
местачка 49, 50
месца 49
месціч 49, 50
мешчанін 49, 50
музыцкі (струмэнт) 40
на пярэймы 53
набраклы 27, 28
навытырыца 11
навонкі 41—43
наедак 43
надзяваць, ск. надзеясь 41
наканаваны 46, 47
накладаць (хусьце) 40
наконадні 46, 47
накрываць 46
насатка 40
насоў (на кажух, на коўдру) 40
настольнік 40, 46
нягодны 52
нястача 51
неадвалочны 31, 32
ненабіты 27
не ставаць 51
нішчымна 44
нішчымнік 44
нішчымніца 44
нішчымны 44
нішчымніца 44
паважаны 26
паганьбіць 52
пагатове 12, 14
пагатоў 12, 14
нагатовю 12, 14
пагулянка 40
падгасподнік 35, 37
падгасподніца 37
падзяка 22
падзерты 27
пакры́джаны 48
пакуль 38
паліто 41
пан 22, 23
паня 23
паненка 23
папалы 28
папраўлены 27
пáра 53
парá 53
парá году 53
пасяджэнье 46
паўдня 31
пачэсьлівы 26
пачынаць 46
пярэймы 53
пярэчнік 56
пераймаць, ск. пераняць 21, 53
пераймо 53
пожня, зын. пожанька 54, 55
помач 29
поплаў 54, 55
порце 40
посьцілка 40, 46
правалакаць 31, 32
прагляданы 27
праказанье 29
прыяные 54
прыяцелка 25
прыяцель 25
прыяць, ск. папрыяць 54

прыбіраньнік 41
прыбіраньніца 41
прыбраць, -ца, ск. прыбраць, -ца
41
прыбылы 28
прыборы 40, 41
прыказъ 3
прылучаць, -ца, ск. прылучыць,
-ца 59
прылучэнъне 59
прылучны 59
прылучоны 59
прыпалы 28
прыскрынак, зъм. прыскрыначак
57
прыстолак 57
прычняць, ск. прычыніць 45
простиши 29
радоўка 47
разъдзяваць, -ца, ск. разъдзеець,
-ца 41
радзіма 43
ралейны 56
раса 61
расаваць 61
распранаць, -ца, ск. распрануць,
-ца 41
рассудак 31
расстайнасць 29
рашчыняць, ск. рашчыніць 45
рыза, зъм. рызка, рызачка 41
рызіна, зъм. рызінка 41
рыzman 41
рызъё 40, 41
рызынік 41
санажаць, зъм. санажатка 54, 55
сябра 24—26
сябранны 24
сяброўка 24—26
сябраўство 25
сягалета 8
сяголета 8
сяды-тады 39
сяк-так 39
сяло 29, 43, 49, 50
сям-там 39
селавы 50
сенажатны 55
сенажаць, зъм. сенажатка 54, 55
сілкавацца 34
сілком 34
сывота 31
сыты 45
сытна 45
сытнасць 45

ситнія 45
сытны 30, 45
сытиши 45
сыціня 45
скакаць, ск. паскакаць 40
скрыня, зъм. скрынька, скрынечка
і скрынка, скрыначка 30, 55—57
скуль 38
смага, зъм. смажка 14
смажэнъне 44
снайднік 55, 56
снайдзіва 55, 56
снайдзіўнік 55, 56
снадзь 55, 56
снасьць 55, 56
сей 39
сей-той 39
сёлета 8
спагада 54
спагадаць 54
спагадлівасць 54
спагадлівы 54
спагаднасць 54
спагаднік 54
спагадніца 54
спагадны 54
спадар 22, 23, 26, 35—37
спадарыня 22, 23, 26, 35—37
спадарычна 22, 35, 36
спадарства 22, 36
спатыкаць, ск. спаткаць 53
спатканъне 53
ставаць, ск. стаць 51
ставіць (будынак) 46
сталы 28
струмэнт 40, 55, 57
стуль 37, 38
сугасподнік 37
сугасподніца 37
сухама 44
сухоўрыца 44
суднік 55, 56
судзіна 55
судзьдзё 55
сустракаць, ск. сустрэць 53
сустрэча 53
сүтнік 57
сүцельна 57
сүцельнасць 57
сүцельны 57
шчыра 46
так 37, 38
такі 37, 38
такі-сякі 39
там 37—39

той 37, 38
толькі 37, 38, 60
тук 44
тут 37, 38
у жадобу 45
убіраць, -ца, ск. убраць, -ца 41
уборы 40, 41
увелькі 33, 35
уверсе 42
увышкі 35
углышкі 35
удаўжкі 35
ззорыцца 9
узъвялічаць, ск. узвялічыць 35
укрыўджаны 48

улучаць, -ца, ск. улучыць, -ца 57,
59
улучэнныне 59
улучна 59
улучоны 59
ушыркі 35
цэсар 36
цётка 24
цьвет 60—62
цывісьці 60, 61
цывітучы, -ая, -ае 62
цывіценныне 60
цывіцець 60, 61
чалом 21
чэзлы 28

АЛЬФАБЭТНЫ ПАКАЗЫНІК СЛОВАЎ МАСКОУСКІХ, КАТОРЫМІ ПЕРАКЛАДЗЕНЫ ҚРЫВІЦКІЯ

- барин 23
барыня 23
барышня 23
безукоризненный 51
безупречный 51
благодарность 22
благоприятствовать 54
богатырь 34
большинство 35
буфет 55
всухомятку 44
варенье 44
великан 34
величать 35
величие 35
величина 35
величиною 35
верзила 34
выключать 59
высотою 35
включать, -ся 59
включенный 59
включительно 59
вне 42
вниз 42
гигант 35
гигантский 34
глубиною 35
город 49
господин 22, 23, 35—37
госпожа 22, 23
государев 36
государственность 36
государственный 36
государство 36
государыня 36
государь 36, 37
гражданин 39
гражданский 39
гражданственность 39
гражданство 39
грандиозный 34
громадина 34
громадность 34
громадный 34
деревенский 50
деревня 50
длиною 35
до сих пор 38
долой 42
единий 57
единственный 57
единство 58
жажды 14
жилец 37
жилица 37
жир 44
жирный 45
заливной луг 55
замедлять, -ся 31
замедление 31
заседание 46
застать 33
земледельческий 56
извне 43
излучина 55
инвентарь (мертвый) 56
инструмент 56
исключать 59
исключительно 59
искренно 46
исполин 35
исполинский 34
канун 47
квартира 37
квартирант, -ка 37
квартиронаниматель, -ница 37.
кое-где 39
кое-как 39
кое-когда 39
кое-кто 39
коллега 24
количественный 60
количество 60
конечный 48
кормилец 45
кормилница 45
кружева 41
крупный 34
куртка 41
лоскут 41
луговой 55
медление 31
медлить 31
меньшинство 35
меткий 59
метко 59
мир 39

навстречу 53
наперерез 53
накануне 47
наряды 41
наружу 42
насильно 34
не хватает 51
недостаток 51
неизбежность 48
неизбежный 48
немедленный 31
необходимо 48
необходимость 48
необходимый 48
непременно 48
непременный 48
несколько 60
пищета 51
носовой платок 40
обида 48
обидно 48
обидный 48
обидчик 48
обидчица 48
обижать, обидеть 48
обижаться 48
обиженный 48
объединение 58
объединенный 58
объединить, -ся 58
общественность 39
общественный 39
общество 39
обществоведение 40
община 39
общинность 39
общинный 39
общительность 40
общительный 40
огромный 34
одинокий 58
одиночество 58
оканчивать 48
окончание 48
окончательно 48
окончательный 48
окурок 48
орудие 56
оставшийся 32
остальной 32
остаться 32
отделять, отделить 59
отделенный 59
откровенно 46
открывать 45
отлагательство 31
отлагать 31
отсрочить 31
отсрочка 31
отсталость 32
отсталый 32
отстать 32, 33
очередь 47
пар 53
пара 53
пенал 56
перемена (между уроками) 40
пиджак 41
питательно 45
питательность 45
питательный 45
пищевые продукты 43
подкрепляться (пищею) 34
пожалуйста 22
позор 52
иззорить, опозорить 52
попадание 59
попадать, попасть 59
порицать 51
порок 52
посрамить 52
посуда 55
пределение 46
пределенный 47
пределять 46
приключение 59
принадлежность 56
присоединение 59
присоединенный 59
присоединять, -ся 59
приставший нечаянно 59
промедление 31
процветание 61
процветать 61
развлечение 40
раскрывать 45
расстояние 29
расцвет 61
реакционер 32
решение (суда) 31
рок 46
роковой 47
ручка 56
съедобный 44
сельский 50
сельскохозяйственный 56
сенокосный 55
силач 34
сильный 34
сколько 60

случайно попадаться 59
случаться 59
соединение 58
соединенный 58
соединить, -ся 58
соединять 58
соквартирант 37
соучастник 24
сплошной 57
стечение обстоятельств 59
столовая 45
столько 60
строгий выговор 52
субквартирант 37
сударыня 37
сударь 37
сундук 57
сутки 53
тряпка 41
тягостный 35
тяготить 35
уборка (в домашнем обиходе) 9
увечье 52
украшение 41
хозяйский 36
хозяйственно 36
хозяйственность 36
хозяйственный 36
хозяйство 36
хулить 51
хутор 50
царствовать 36
целостно 57
целостность 57
целостный 57
цельно 57
цельность 57
цельный 57
чемодан 57
чета 53
шириною 35
щеголять 61
экзекуция 32
ящик 56

ЯН СТАНКЕВІЧ І ЯГОНЫ СЛОЎНІК

Ян Станкевіч (26. XI. 1891, с. Арляннаты Крэўскай вол. Ашмянскага пав.— 16. VII. 1976, Іст-Брансўік, ЗША) — з адраджэнцаў, са слайнае грамады тых рознабакова адoranых людзей, што паклалі жыцьцё на аўтар служэння Беларусі ў заслужылі на вечную памяць нашчадкаў.

Адзін з найбуйнейшых беларускіх мовазнаўцаў, гісторык, пэдагог, палітычны дзяяч, ён належаў да вядомага ў беларускай культуре й грамадзкім жыцьці XX ст. роду Станкевічаў. Скончыў Карлаў універсітэт у Празе, доктар славянскага мовазнаўства й гісторыі (1926). Прафэсар Украінскага Вольнага ўніверсітэту ў Мюнхене. Далучыўся да беларускага руху з 16 гадоў. Працаваў у «Нашай Ніве». Удзельнічаў у паседжаньнях Рады БНР. Быў адным з заснавальнікаў Беларускага Навуковага Таварыства. У часы г. зв. Сярэдняй Літвы адбыў на Віленщине больш як 200 беларускіх пачатковых і сярэдніх школаў. Пасля вучобы ў Празе (1922—1926) выкладаў беларускую мову ў Віленскай Беларускай гімназіі, у Віленскім і Варшаўскім універсітэтах. У 1930—1931 гг. выдаваў у Вільні першы беларускі мовазнайчы часопіс «Родная мова», рэгулярна ладзіў «Зборкі чысьціні беларускае мовы». У 1939 трапіў у турму Луцкішкі. Ад бальшавікоў укрыўся на акупаванай немцамі тэрыторыі Польшчы. У часе вайны займаўся нацыянальна-культурнай, навуковай, выкладчыцкай дзейнасцю, удзельнічаў у незалежніцкай Партыі Беларускіх Нацыяналістаў, контактаваў з польскім падпольлем. Пасля вайны — на эміграцыі ў Нямеччыне і ў ЗША.

Ян Станкевіч — аўтар шматлікіх навуковых артыкулаў, манографіяў, падручнікаў (згадаем толькі некаторыя: «Беларускі правапіс», «Правапіс чужых словаў» — Вільня, 1921; «Змена практичнае граматыкі беларускага языка ў БССР» — Вільня, 1934; «Вонкашняя гісторыя

крыўіцкае мовы» — Вільня, 1938; «Падручнік крыўіцкае (беларускае) мовы, граматыка, правапіс» — Рэгенсбург, 1946; «Этнографічныя й гістарычныя тэрыторый й граніцы Беларусі» — Ню Ёрк, 1953; «Аканьне — балцкая рыса ў мове вялікалітоўскай» — Мюнхэн, 1971. Фундамантальная ж лексыкаграфічная праца — «Беларуска-расійскі (Вялікалітоўска-расійскі) слоўнік» (Ню Ёрк, 1990, 1305 с.) выйшла ў съвет ужо дбанынем ягоных сыноў.

Ян Станкевіч — лексыкограф працягваў плённую традыцыю беларускага творчага мовазнаўства. Таталітарна-русыфікацыйная лінія афіцыйнае савецкае навукі адмаўляла беларускай мове ў самабытнасці, над моваю чыніўся гвалт, зь яе вытручвалася адметнае і ўкаранялася чужое, у тым ліку праз укладзенныя калектывамі безаблічныя фіксатарскія слоўнікі. Але найлепш жывы дух маладой беларускай літаратурнай мовы, якая не пасыпела яшчэ застыгнуць у адназначнасці, безварыянтнасці, адлюстроўваюць, улоўліваюць менавіта слоўнікі аўтарскія — працы, пазначаныя індывідуальнасцю ўкладальніка.

«Маленьki маскоўска-беларускі слоўнічак фразэолёгічны...» — таксама аўтарскі. Плён вялікае дыялекталагічнае, археаграфічнае працы, слоўнік гэты, аднак, ня можа лічыцца нарматыўным, а ягоныя рэкамэндацыі — абвязковымі. Ды цяпер, калі мова нашая адраджаецца, вызываеца ад таталітарных путаў, штучных абмежаваньняў, — мы абавязаны прагледзець наноў усё, што назапашана, што чакала свайго часу. Мовазнаўчы аўтарытэт Яна Станкевіча і ўскосна, і непасрэдна ўплывае на сучасную мову. Імкліва адбылося вяртанье слова с падар, а між тым якраз Я. Станкевіч упершыню аргументаваў неабходнасць адраджэння гэтага слова, прывёў гістарычныя прыклады, настойваў на яго пасылядоўным ужыванні. Інтуіцыя не падвяла яго.

Самабытнасць мове ў значнай ступені надаюць фразэалёгія, прыказкі. Падбіраць максымальна блізкія па значэнні, стылёвай афарбоўцы выразы нават у роднайных мовах нялёгка, дзеля гэтага трэба дасканала валодаць кожнай зь іх. Для беларускае мовы Я. Станкевіч зрабіў такую працу першы. Яе складаюць два пачатковыя разьдзелы кнігі, дзе, акрамя ўласна фразэалігізмай і прыказак, знаходзім і пераклады асобных часта ўжываных словаў. Фразэалёгія пры вывучэнні мовы засвойваеца найцяжэй; у большыні сучасных беларускіх тэк-

стаў або зусім няма фразэалёгіі, або ёсьць прымітыўныя калькі з расейскай (Не адразу Масква будавалася, На ўсякі вypadак, Насільна мілы не будзеши). Таму, думаю, пераважная балышыня прапанаваных Я. Станкевічам адпаведнікаў расейскім выразам вернецца ў мову, прыжывецца наноў. Услухайцеся: Не за дзень Вільня становілася, Дзеля ўсяго дзеля, Даганяючы не пачалуе ёсця — колькі тут і нацыянальнай самабытнасці, і непаўторнага гумару, і мілагучнасці!

Цяпер да роднае мовы вяртаюцца й далучаюцца мысы людзей. І выяўляеца, што атрыманае свайго часу ў школе веды недастаткова. Там вучылі разъбіраць сказы, але не вучылі размаўляць. Пільна патрэбныя беларускія размоўнікі, ды ня тыя, што сълепа калькуюць расейскія звароты й выдаюць іх за беларускую мову. Разъдзелы гэтая працы «Прывітаны і зычэнны», «Ветлыя звароты» складаюць размоўнік — лексычны даведнік. Цяжка сказаць, ці вернецца ў мову завядзёнка з'явіцца замест «Вы» — «Ваша», сумнёўная прапанова замяніць расейскую форму імя па бацьку на - віч беларускаю (Васілёнак); імены па бацьку да часоў расейскае рэкррутчыны на Беларусі масава не ўжываліся. Але ведаць, што і гэтак па-беларуску кажуць — варты.

Заключныя разъдзелы датычаць граматыкі й культуры мовы. Ёсьць тут цалкам апраўданыя моўнаю практикай рэкамэндацыі, якія парадкуюць ужываныне прыналежных прыметнікаў, дзеепрыметнікаў прошлага — «мінулага» часу (гусь целая цемен) і цяперашняга часу залежнага стану (разгладанае пытайніе). Але ня спрайдзілася спроба аўтара ажывіць старабеларускія формы дзеепрыметнікаў цяперашняга часу. У беларускай мове супалі формы дзеепрыметнікаў (читаючы чалавек) і дзеепрыслойяў (сядзей, чытаючы книгу). Дзеепрыметнікі на -учы, -ючы, -ачы, -ячы амаль не ўжываюцца ў народнай мове, успрымаюцца як калькі з расейскай.

Я. Станкевіч тонка адчуваў стылёвыя й сэнсавыя адценны сынонімаў, калі ж быў перакананы, што ў літаратурнай мове бракуе слова — адшукваў або нават ствараў яго й пропагандаваў (напр., грамадзейства — «общительность»).

Галоўным у навуковай творчасці Яна Станкевіча быў клопат пра чысьціню мовы, пра захаваныне й пад-

крэсъленыне яе адметнасьці ад моваў суседніх. Жыцьцё пацьвердзіла ягоную рацыю: толькі захаваўшы самабытнасьць, нашая мова выжыве ў адродзіцца.

Жыцьцё ж пакажа, што з пратанаванага Янам Станкевічам стане нормаю, што — імпульсам дзеля далейшага пошуку. Але каб выбраць, трэба мець з чаго выбіраць. Ды гэты съціплы на выгляд слойнік — такі насычаны, такі свойскі, што хочацца не выбіраць, а браць, і пісаць, і вымаўляць слова за словам, выраз за выразам... Бо аўтар ягоны, доктар Ян Станкевіч, любіў мову, ведаў і адчуваў яе як мала хто. Справядлівасць аднаўляеца, імя й працы выдатнага навукоўца вяртаюцца ў беларускі культурны абег.

У Менску

30 студзеня 1992 году

Вінцук Вячорка

ЗЬМЕСТ

Перадмова	3
Перадмова да 2-га выданьня	4
Скарачэнны	5
I. Фразы	8
II. Прыказкі	15
III. Прывітаньні і зычэнны	20
IV. Ветлыя звароты	22
Спадар, спадарыня	22
Ваша, Вашаць, Вашэця, самі, сам	23
Тайка	24
Сябра, сяброўка і таварыш, -ка	24
Німа ветлыя зваротаў па бацьку	25
Адрысаваны	26
V. Тое-сёе з сынтаксу	26
Ужываныне дзеяпрыслоўяў і дзеяпрыметнікаў (Дзеяпрыслоўі (26); Пасыўныя дзеяпрыметнікі міну- лага часу на -ны і -ты (27); Дзеяпрыметнікі на -лы (27); Хормы, як «памыўшыся» і «памыты» (28))	26
Да ўжываныя ступеняў прыраўнаньня	29
Выказаныне прыналежнасці	30
VI. Ужываныне некаторых слоўных групаў	31
Абсед і палудзень	31
Адклад і адвалока	31
Астатаца, асталы і застатаца, засталы; засыпець	32
Вялікі, вялізны, увелькі, веліч, узвыялічаць, вялічны	33
Гаспадар, -ыня, -ка, -ства, гаспадыня, спадар, гаспода	35
Гэты, гэны, той; гэт'кі, гэн'кі, такі; гэтак, гэнак; гэтта, гэ- нам і г. д.	37
Грамада, грамадзтва, грамадзянства, грамадзкасць, грама- дзянскасць, грамадзейскасць	39
Граць, гуляць	40
Хусьце, адзетак, вонратка, уборы, прыборы, рызык	40
Далоў, далавах, далоўе; вонках, вонкі, звонку; зиадворку	41
Ёмя, сміна і ежа, наядак; ядомы, ядкі; жыр; затаўка, закраса	43
Замыкаць, запіраць, зачыняць	45
Засыцілаць, накрываць	46
Кон, канаваць; конадзенъ; канчатак, канчальны, капечны	46
Кры́да, кры́дзіць, кры́дны, кры́днік, кры́дуваць	48
Места, mestачка, мескі, месьціч; горад; сяло, аднасель	49
Нястача, галіта; загана, ганьба, ганебны, ганьбаваць	51
Пара	53
Пераймаць, пярэймы; сустракаць, сустрэча; спатыкаць, спат- кальне	53

Прыяць, спагадаць, зычыць, жадаць	54
Сенажаць, пожня; луг, лука, поплаў	54
Судзьдзё, снасьць, снадзіва, скрыня, струмэнт, вупраж	55
Суцэльны і адзіны, адзіноства; задзіночыць і злучыць; адзінота; вылучыць і лучыць, лучны	57
Толькі — колькі	60
Цьвіцэць, цввет і красаваць, краса; краска	60
Альфабэтны паказынік выясъненых словаў крывіцкіх	63
Альфабэтны паказынік словаў маскоўскіх, каторымі перакладзены крывіцкія	69
Ян Станкевіч і ягоны слоўнік (пасъляслоўе Вінцкука Вячоркі)	72

Справочное издание

Станкевич Ян
(при участии Антона Адамовича)

**КРАТКИЙ РУССКО-БЕЛОРУССКИЙ (КРИВИЧСКИЙ)
СЛОВАРИК ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЙ И ПОСЛОВИЦ,
А ТАКЖЕ ПРИВЕТСТВИЯ, ПОЖЕЛАНИЯ И ПР.**

Мінск, издательство «Навука і тэхніка»
На белорусском языке

Даведкавае выданьне

Станкевіч Ян
(пры ўчастыі Антона Адамовіча)

**МАЛЕНЬКІ МАСКОУСКА-БЕЛАРУСКІ (КРЫВІЦКІ)
СЛОЎНІЧАК ФРАЗЭОЛЁГІЧНЫ І ПРЫКАЗКАУ
ДЫ ПРЫВІТАНЬНІ, ЗЫЧЭНЬНІ І ІНШ.**

*Выданьне зроблена з паасобнікаў, якія захоўваюцца ў Цэнтральным
дзяржаўным архіве-музеі літаратуры і мастацтва Рэспублікі Беларусь*

**КОШТАМ ТАВАРЫСТВА БЕЛАРУСКАЕ МОВЫ
ІМЯ ФРАНЦІШКА СКАРЫНЫ**

Адказны за выпуск Зыміцер Санько
Мастак Віктар Сайчанка
Мастацкі рэдактар Васіль Сайчанка
Тэхнічны рэдактар Валянціна Віценка

ІБ № 4476

Здадзена ў набор 24.02.92. Падпісана ў друк 15.04.92. Фармат 84×108^{1/32}. Папе-
ра друк. № 1. Гарнітура літаратурная. Высокі друк. Ум. друк. арк. 4,20. Ум.
Фарб.-адб. 4,41. Ул.-выд. арк. 3,96. Наклад 30 000 паасобікаў. Зак. № 179.
Кошт 5 р.

Выдавецства «Навука і тэхніка» Акадэміі навук Беларусі і Міністэрства Інфар-
мацыі Рэспублікі Беларусь, 220067. Мінск, Жодзінская, 18. Друкарня імя Фран-
цыска Скарыны выдавецства «Навука і тэхніка». 220067. Мінск, Жодзінская, 18.

Станкевіч Я. (пры ўчасці Ант. Адамовіча).

С 76 Маленъкі маскоўска-беларускі (крывіцкі) слоў-
нічак фразэолёгічны і прыказкаў ды прывітаньні,
зычэньні і інш. / Пасыялоў В. Вячоркі. 3-е выд.
Мн.: Навука і тэхніка, 1992. 77 с.

ISBN 5-343-01322-8.

Станкевіч Я. (при участии Ант. Адамовича).
Краткий русско-белорусский (кривичский) словарик
фразеологический и пословиц, а также приветствия,
пожелания и пр.

Імя беларускага вучонага Янкі Станкевіча (1891—1976)
дзесяцігоддзямі было пад забаронаю, а ягоныя кнігі хаваліся
ў спецыфондах. Гэты слоўнік адрасуецца шырокаму колу чыта-
чоў, зацікаўленых у адраджэнні роднае мовы, у ачышчэнні
яс ад гвалтоўна-русіфікацыйных уплываў. Выдаецца з заха-
ваныем аўтарскага правапісу.

4602030000—063

С Зак. выд. 92

M 301(03)—92

ББК 81.2.Бел-4

ВЫДАНЬНІ ТАВАРЫСТВА БЕЛАРУСКАЕ МОВЫ ІМЯ ФРАНЦІШКА СКАРЫНЫ

Сяржаніна Г. Грыбы: Аскаміцэты, Базідыяміцэты (гастэраміцэты, гетэрабазідыяміцэты). 1991. 54 с. (Беларуская навуковая тэрміналогія: Біялогія; Вып. 1).

Ластоўскі В. Падручны расійска-крыўскі (беларускі) слоўнік. 1991. XII, 832 с. (Выданьне факсімільнага тыпу).

Санько З. Малы руска-беларускі слоўнік прыказак, прымавак і фразем. 1991. 218 с.

Устаноўчы з'езд Таварыства беларускай мовы імя Францішка Скарыны: Зборнік матэрыялаў. 1992. 79 с.

Станкевіч Я. Маленкі маскоўска-беларускі (крыўіцкі) слоўнічак фразэолёгічны і прыказкаў ды прывітаныні, зычэнні і інш. 3-е выданьне. 1992. 77 с.